

Forskerforum

TIDSSKRIFT FOR FORSKERFORBUNDET

FOTO: PAUL SIGVE AMUNDSEN

Bastardane

Zoologi var det første universitetsfaget som vart undervist i Bergen. Korleis oppstår nye fagfelt i dag?

Side 14–21

Sensitivt på Sørlandet

Havforskningsinstituttet ville finne ut kor mykje dei tilsette var på kontoret. Dei valde feil metode.

FOTO: HAVFORSKNINGSINSTITUTTET

Slike sensorar er festa under pultane på forskingsstasjonen i Flødevigen.

«A research institute on Norway's sleepy south coast has found itself at the centre of a dispute over workplace surveillance, after directors installed heat sensors underneath desks to find out how often they are used by staff.»

Dei som omtalar den søvnige Sørlandskysten er Times Higher Education, nisjevisa på nett med 25 millionar årlege brukarar. Utgangspunktet er at Forskerforum.no dei siste vekene har hatt fleire artiklar om denne saka: Havforskningsinstituttet har ei avdeling i Flødevigen i Arendal. Leiinga ved instituttet ville vite kor mykje dei tilsette brukte kontora. Føremålet var å finne ut kor stort behovet for kontorplassar var i samband både med eit mogeleg nybygg i Flødevigen og eit planlagt nybygg ved hovudkontoret i Bergen. Dei monterte sensorar under kontorpultane til dei tilsette. Sensorane registrerer varme og kunne fange opp om nokon sat ved pulten. Kroppsvarmen lyg ikkje.

Reaksjonane frå dei tilsette var delte. Nokre tykte metoden var heilt grei, medan til dømes Jan Henrik Simonsen var negativ.

Fyrste gong Forskerforum skreiv om saka, kalla han sensormonteringa «djupt inngripande». Sjølv slapp han unna sidan han har kontor i ei anna brakke ved forskingsstasjonen. Dersom ein sensor hadde dukka opp på hans kontor, ville han fjerna den på fem sekund. Han sa at han er slik bygd at han skrur av sporing på mobilen, slettar cookies og betalar ein del kontant. «Det har sine fordelar å bruke pc og telefon, men når det begynner å gå inn på kroppen, så seier eg nei», sa han. I denne utgåva (sjå på side 6) framhevar han at sensorane gjer at du ikkje kan sitje og jobbe utan å tenkje på at du vert registrert.

Avdelingsdirektør Øystein Brun ved Havforskningsinstituttet har fortalt at leiinga varsla dei tilsette og drøfta saka med tillitsvalde i god tid. Leiinga vurderte òg om tiltaket var lovleg, noko dei kom til at det var. Dei har elles forsvara seg med at innsamlinga av data har vore anonym og dermed ikkje gått på personvernet laus.

Forskerforum har òg spurt Malgorzata Agnieszka Cyndecka, fyrsteamanuensis og

ekspert på personvern, ved Universitetet i Bergen om saka. «Eg manglar ord. Det er sjokkerande», var reaksjonen hennar. For at eit slikt verktøy skal vere lovleg å bruke, må interessene til arbeidsgivar vere sterkare enn omsynet til personvern, sa Cyndecka. Ifølgje henne hjelper det heller ikkje at arbeidsgjevar eventuelt ber om samtykke frå dei tilsette. Ho seier at samtykket ikkje ville ha vore gyldig ettersom tilhøvet mellom arbeidstakar og arbeidsgivar er skeivt.

Etter kvart kom det fram at anonymiteten var eit smertepunkt. Det kunne vere mogeleg å kople data frå sensorane med informasjon om kva kontor dei er henta frå. Då dette bladet gjekk i trykken, var bruken av sensorane sett på vent. Den same Brun seier i dette bladet at Havforskningsinstituttet arbeider med å få på plass rutinar som tek omsyn til personvernet.

Instituttet er ikkje aleine om å bruke denne teknologien. Miljødirektoratet og Utdanningsdirektoratet har brukt systemet, medan NTNU droppa å bruke denne teknologien i planlegginga av nye bygningar. Høgskulen på Vestlandet nyttar teknologien i eitt av bygga. Skilnaden er at dei registrerer kor folksame ulike fellesområde er. Koplinga til enkeltindivid er dermed mykje svakare.

Havforskningsinstituttet har avslørt ei stor blindsona i vurderinga av kva som er for inngripande i høve til dei tilsette. I eit arbeidsliv som bør vere prega av tillit og medverknad, var metoden umusikalsk inntil det komiske. Dette dreier seg om personvern, men kva meir?

Bak lurar sjølv sagt økonomien.

Havforskningsinstituttet har umedvite kome til å brøyte opp det så langt mest aparte sidesporet i debatten om utforming av kontorplassar. På den eine sida står arealeffektivitet og ei norm for kor mykje plass kvar tilsett skal ha. På den andre sida står kva som skal til for arbeide effektivt – og å trivast. Det er vanleg å seie at dette temaet vekkjer sterke kjensler. Denne kategoriseringa strittar eg imot. Ein kan like godt seie at emnet vekkjer sterk fornuft.

Kjetil A. Brottveit
Redaktør

«Metoden var umusikalsk inntil det komiske.»

14 Fag i bevegelse

Samarbeid på tvers eller stadig mer spesialisering kan føre til utvikling nye fag. Når vokser de nye retningene seg ut av moderinstituttet?

24 Tarmen og vreden

Kostholdsfaget har blitt et kontroversielt felt. Faglige motstandere kan si «at de får kraft av å høre meg snakke», forteller ernæringsbiolog Marit Kolby.

28 Intelligente hus

Forskere i Ålesund lærer hus å spare strøm sammen. – Det ligger et stort potensial i enklere, kjappere og automatisk styring av strømbroen, sier prosjektleder Mohammadreza Aghaei.

34 Musikkhøgskolen 50 år

Først ble skolen diskutert og planlagt i 150 år. I 1973 ble Musikkhøgskolen endelig opprettet. Nå fyller skolen 50 år og insisterer på å klare seg alene.

4 Forsker og aktivist

Eva Maria Fjellheim har forsket på vindkraftutbygging i samiske områder. Nylig fikk hun pris for politisk engasjert forskning.

6 Sensoren føler deg

Sensorer under pulten registrerer om de ansatte er på kontoret. Havforskningsinstituttets metode har vakt oppsikt og motstand.

8 Et rom for kritikk

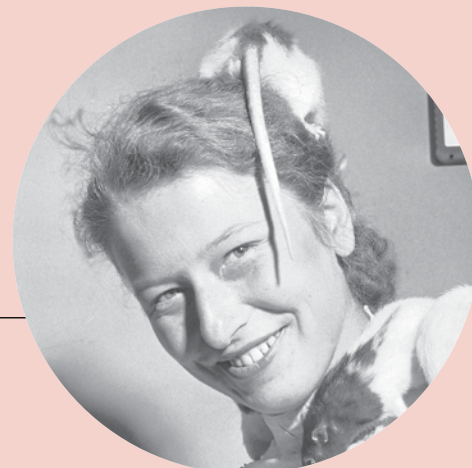
Jorun Ulvestad og Iben Brinch mener undersøkelsen om arbeidsmiljø ved Universitetet i Sørøst-Norge begrenset rommet for å komme med kritikk.

10 Mystisk milliard

Regjeringen lovet én milliard til forskning på kunstig intelligens. Hvor kommer pengene fra?

FASTE SIDER

- 11 News in Brief
 - 12 Innland
 - 22 Utland
 - 32 20 nøtter
 - 33 Ti kjappe
 - 41 Aldri anna enn språk
 - 36 Bøker
 - 42 Kronikk
 - 44 Debatt
 - 46 Tilbakeblikk
-
- 47 Gjesteskrubenten
 - 49 Informasjon fra Forskerforbundet

Forskerforum

Nr. 8/2023 – 55. årgang

FAGBLAD OM FORSKNING OG HØYERE UTDANNING

Forskerforum arbeider etter Vær Varsom-plakatens regler for god presseskikk. Den som mener seg rammet av urettmessig publisering, oppfordres til å ta kontakt med redaktøren. Pressens Faglige Utvalg (PFU) er et klageorgan oppnevnt av Norsk Presseforbund som behandler klager mot mediene i presseetiske spørsmål opp mot Vær Varsom-plakaten. Norsk Presseforbund: pfu@presse.no. Forskerforum er medlem av Fagpressen.

UTGIVER: Forskerforbundet, Postboks 1025 Sentrum, 0104 Oslo. Tlf 21 02 34 00

ANSVARLIG REDAKTØR: Kjetil A. Brottveit, kjetil.brottveit@forskerforum.no

REDAKSJONSSEKRETÆR: Julia Loge, julia.loge@forskerforum.no

JOURNALISTER: Lina Christensen, lina.christensen@forskerforum.no,

Signy Grape, signy.grape@forskerforum.no | Asle Olav Rønning, asle.olav.ronning@forskerforum.no

KONTAKT REDAKSJONEN: redaksjonen@forskerforum.no

ANNONSER: Salgsfabrikken v/Markus Andresen:

annonser@forskerforum.no. Tlf 919 03 289

DESIGN: Concorde Design. TRYKK: Ålgård Offset.

ISSN 0800-1715. Opplag: 22 314

EVA MARIA FJELLHEIM

Doktorgradsstipendiat ved Senter for samiske studier ved UiT Norges arktiske universitet

AKTUELL MED: to år siden Høyesterett sa at vindkraftutbyggingen på Fosen er i strid med menneskerettighetene.

– TERSKELEN ER OVERSKREDET

Reindriften blir sett som en hemsko heller enn som en kilde til grønn utvikling, ifølge Eva Maria Fjellheim.

Ifølge Høyesterett er tillatelsene til utbygging av de to store vindkraftanleggene på Fosen ugyldige fordi inngrepet krenker reindriftssamenes rett til kulturutøvelse. Regjeringen har beklaget menneskerettighetsbruddet, men turbinene står fortsatt.

På toårsdagen for høyesterettsdommen skal Eva Maria Fjellheim til Oslo for å snakke på en konferanse om energi og urfolksrettigheter.

– Og så er det viktig at alle som kan, er til stede og viser støtte.

– Hvordan? Hva gjør man når man er til stede og viser støtte?

– Jeg synes det er viktig å vise at disse unge aktivistene, eller menneskerettighetsforkjemperne, som de ønsker å bli omtalt som, har folk rundt seg. Fra et forskerståsted kan jeg bruke momentumet til å løfte de spørsmålene jeg tar opp i forskningen min, der jeg jobber veldig tett på Fosen-saken.

– Du forsker midt i et kjempedilemma – mellom klimatiltak og reindrifftsbehov. Tar du stilling?

– Jeg forsker først og fremst innenfor urfolksstudier. Der blir det sett på som et kvalitetsstempel å ha mye kunnskap og en nær tilknytning til det feltet man jobber i. Man er nødt til å ha med seg innvirkningen av den koloniale forskningshistorien, forskning har blitt brukt for å legitimere politiske vedtak og handlinger. Raseforskning og sosialdarwinisme ble for eksempel brukt til å legitimere politikk og rettslige avgjørelser i favør av jordbruket og den private eiendomsretten. Reindriften ble sett på som primitivt og rettsløs. Det er viktig å tenke kritisk rundt hvilke implikasjoner forskningen har, og måten du bruker kunnskapen som forsker på når viktige samfunnsproblemer diskuteres.

– Jeg kan være aktivist, men når jeg forsker, er jeg ikke aktivist. Da bruker jeg andre verktøy.

– I forskningen bruker du blant annet begrepet «grønn kolonialisme». Kan du forklare hva det er?

– Det er et begrep fra det samiske miljøet. Aili Keskitalo (tidligere sametingspresident, journ. mrk.) lanserte det offentlig som en kritikk av den hegemoniske klimapolitikken og de løsningene som foreslås fra storsamfunnet, og for å sette fingeren på at inngrep i samiske reindrifftsområder ikke kan ses uavhengig av historien. Det er et interessant begrep å ta inn i forskningen fordi det peker på at koloniale strukturer henger igjen, også i de nordiske landene. Et sentralt argument i forskningen min er at både kunnskapsproduksjon og beslutninger som påvirker samisk kultur, må forstås i en kontekst som er preget av skjeve maktrelasjoner, samt koloniale diskurser og forestillinger om den samiske reindriften. Det er noen historiske forklaringer på det vi ser i dag, men diskusjonen rundt er annerledes. I dag legitimeres beslutninger om utbygging i samiske reinbeiteområder med det grønne skiftet.

– Du har forsket på kunnskapsproduksjon, forskernes roller i vindkraftutbygging. Hva har du funnet ut? Hva er forskernes rolle?

– Fosen-saken handlet mye om kunnskapsgrunnlaget. I prosessen skjer det en endring i hvordan retten oppfatter dette. Fra å bygge på premisset om at sameksistens er mulig, ender man i Høyesterett, der dommen tar innover seg mer samisk reindriftskunnskap, men også forskning fra forskningsmiljøer som har en helt annen konklusjon enn utbyggernes utredere. I disse rettsprosessene har forskere en helt sentral rolle som ekspertvitner. Forskningen min viser at i myndighetenes mangel på oppfølging av høyesterettsdommen er det ikke mangel på kunnskap, men snarere en strategisk ignoranse av kunnskapen som ikke er til fordel for vindkraftinteressen, og i dette tilfellet også statens interesse for å beholde vindkraftverkene på Fosen.

– Nå har du nettopp fått en pris, oppkalt etter anarkisten Emma Goldman, for politisk engasjert forskning. Kan den tilnærmingen true forskernes rolle som ekspertvitner og gjøre det lettere å ignorere kunnskapen deres?

– Det er jo et veldig positivistisk ståsted hvis man regner all forskning som nøytral. Det er nettopp det jeg peker på. Vi kommer alle fra et sted, og alle har vi en kunnskapsbakgrunn og politiske ståsteder. Jeg er ikke så glad i begrepet aktivist-

forskning. Jeg kan være aktivist, men når jeg forsker, er jeg ikke aktivist. Da bruker jeg andre verktøy. Jeg bruker vitenskapelige metoder og teorier for å komme fram til det jeg gjør. Det er nesten selvsagt, men det blir viktig å understreke at mine publiserte artikler har gjennomgått helt ordinære prosesser med fagfellevurdering i vitenskapelige bøker og tidsskrift.

– **Du snakker om reindriftsområder. Er det alltid reindriften som skal bestemme hva som er mulige inngrep i disse områdene?**

– Er det et spørsmål du stiller meg?

– Ja.

– Jeg blir litt provosert av det spørsmålet. Det er jo derfor det er et spørsmål som tas opp i retten. Reindriften har et særskilt vern i norsk lov, et menneskerettslig vern som sier at den er en sentral del av samisk kulturutøvelse. Det er ikke reindriftsutøverne som bestemmer hva som skal skje i områdene. Reindriften har tilpasset seg og mistet areal over så mange år til mange industrier og næringer, også store kraft-

utbygginger. Nå er reindriften mange steder bekymret for at summen av alle inngrepene gjør at man har overskredet en terskel der reindriftens muligheter for å overleve er truet. Det er det Høyesterett tar stilling til i Fosen-saken.

– **Hvorfor ble du provosert av spørsmålet?**

– Det er noe med premisset, og samtidig vet vi at reindriften ofte blir beskyldt for å være til hinder for utvikling. Du nevnte tidligere at det er klima på den ene siden og urfolksrettigheter på den andre. Det er et feilaktig premiss som blir lagt til grunn når urfolksnæringer blir sett på som en hemsko. Hvem er det som definerer hvilke tiltak man trenger for klimaet? Eller at man ikke ser på reindrift som et bidrag til å bevare biologisk mangfold? Det er kanskje den mest bærekraftige kjøttproduksjonen man har i Norge. Man skulle gjerne ha sett at reindrift ble løftet fram som en sentral del av bærekraftig utvikling og et grønt skifte. At man heller kan tenke alternativt rundt spørsmål om energi, behov for energi, hvor skal energien gå, og så videre.

◆ AV JULIA LOGE

■ I september fikk Eva Maria Fjellheim en Emma Goldman-pris for forskningen sin på kunnskap om reindrift og vindkraft.

FOTO: ZSOLT MARTON

Vil kartlegge kontorbruk – får kritikk

Havforskningsinstituttet monterte sensorer under pultene for å registrere hvor mye kontorene brukes. – Svært inngripende, mener en av de ansatte.

ARBEIDSMILJØ Det vakte oppsikt da Forskerforum.no tidligere i høst meldte at Havforskningsinstituttet (HI) på sin forskningsstasjon i Flødevigen i Arendal hadde montert varmesfølsomme sensorer under kontorpultene til de ansatte.

Hensikten er å kartlegge bruken av kontorlokalene for å planlegge framtidig arealbehov, men flere av de ansatte reagerte kraftig.

– De har sagt at det er anonymt, men du sitter jo på et kontor som er ditt. Så det kan ikke være noen tvil om hvem som blir registrert, sier Jan Henrik Simonsen, overingeniør og algeanalytiker.

Han snakker med Forskerforum via internett fra et tokt på 88 grader og 22 minutter nordlig breddegrad, nord for Svalbard. Utsikten er hav og is, og formålet med toktet er blant annet å fange og telle sildeyngel.

Til vanlig arbeider Simonsen i Flødevigen. Der har han kontor i en brakke på forskningsstasjonen og slapp derfor å få en

FOTO: RAGNI OLSSON

■ Sensorer på enekontorer kan umulig samle anonyme data, mener Jan Henrik Simonsen.

sensor på sitt kontor da de fleste andre fikk det. Han skal dessuten gå av med pensjon kort tid etter at toktet er ferdig.

DELTE MENINGER

Simonsen er likevel bestemt på at han ikke ville godtatt å få montert en sensor på sitt kontor. Han opplever det som svært inngripende.

– Hva er det som er inngripende?

– At noen skal registrere hvor du er til enhver tid. Du kan jo ikke sitte og jobbe uten å tenke på at du blir registrert.

Noen av de ansatte ved Flødevigen synes kartleggingen er grei og uproblematisk. Samtidig har andre vært kritiske. Forskerforum kjenner til at noen av dem som fikk montert sensorer på kontoret, valgte å svare på sin måte – ved å røske dem bort.

Etter at Forskerforum skrev om den oppsiktsvekkende saken, har den fått mye omtale i ulike medier her til lands. Også britiske Times Higher Education, en avis som dekker internasjonale nyheter innen forskning og høyere utdanning, har omtalt den.

■ Varmesensorene som er montert under kontorpultene, fanger opp om kontoret er i bruk.

FOTO: HI

PERSONVERN

Sensorene er montert under kontorpulten og fanger opp om kontoret er i bruk eller ikke. Systemet opereres av et privat firma, som også håndterer dataene. Begrunnelsen er innhenting av data for hvor mye kontorene blir brukt, i forbindelse med et mulig framtidig nybygg i Flødevigen.

– Hensikten er ikke å følge med på om den enkelte ansatte er på kontoret eller ikke, sa avdelingsdirektør for infrastruktur, Øystein Brun, til Forskerforum da saken ble kjent.

Han sa at sensorene var drøftet med tillitsvalgte i forkant, og at det ble gitt informasjon til de ansatte i Flødevigen før datainnsamlingen startet. Ifølge Brun hadde andre metoder blitt vurdert. Han mente at egenrapportering hadde for mange feilkilder, og at manuell telling var for dyrt.

HI mente i utgangspunktet at bruken av sensorene ikke utgjorde noen personvernmessig utfordring, men snudde og stanset datainnhenting. Ved deadline for denne utgaven av Forskerforum var kartleggingen fortsatt på vent.

Bakgrunnen er at en ny gjennomgang viste at det teoretisk kunne være mulig å koble data fra sensorene med informasjon om hvilket kontor de var hentet fra.

– Dette har vi tatt en ny runde på for å sikre at vi gjør det på en helt skikkelig måte, sier Brun til Forskerforum i dag.

Han sier at HI arbeider med å få på plass rutiner som sikrer at personvern hensyn ivaretas under kartleggingen.

NESTE STOPP: BERGEN

– Arbeidsgiverne gikk nok for fort fram. De har tenkt at dette er uproblematisk, og så virker det som om de er overrasket over at mange reagerte, sier leder i Forskerforbundet ved HI, Mari Skuggedal Myksvoll.

Hun sier at de tillitsvalgte har forståelse for ønsket om å effektivisere og tilpasse antall kontorer etter faktisk bruk. Samtidig slår Myksvoll fast at forholdet til personvern ikke har vært tilstrekkelig avklart. Uenigheten i Flødevigen kan være bare første runde.

HI planlegger et nytt bygg i Bergen til erstatning for hovedkontoret, og også her kan det være aktuelt å ta i bruk de omstridte målingene for å dimensjonere nybygget.

Myksvoll stiller spørsmål ved hvor detaljerte data som trengs.

– Er arbeidsgiverne virkelig nødt til å vite hvor mange minutter man sitter ved kontorpulten, eller er det nok å vite at kontoret blir brukt i løpet av en dag?

NTNU DROPPET SENSORER

I mange virksomheter har det blitt mer aktuelt å redusere antall kontor plasser i takt med økt bruk av arbeid hjemmefra. Tilgangen på teknologiske løsninger som kan registrere ansattes bruk av kontor plasser, har blomstret etter pandemien. Teknologien har imidlertid vært tilgjengelig en stund.

Teknologitunge NTNU vurderte, men la bort, metoden i planleggingen av sin nye campus i Trondheim. Etableringen går nå inn i siste fase. Hanna Maria Jones, direktør for campusutvikling ved NTNU, sier at universitetet tidlig i planleggingen av den nye campusen vurderte å bruke sensorer.

NTNU valgte bort sensorteknologi, forteller Hanna Maria Jones.

FOTO: NTNU

– Vi diskuterte på et tidlig tidspunkt sensorteknologi. Vi har jo teknologimiljøer her som er langt framme, sier Jones.

I stedet valgte de å bruke ulike spørreundersøkelser og manuelle tellinger. Dette var i 2018, da NTNU kartla behov og krav for utbyggingen. Planleggerne fant ut at de fikk dataene de trengte, med tradisjonelle metoder.

Jones sier at hensynet til dem som bruker byggene, var en av grunnene for ikke å anvende sensorer for å hente inn data automatisk.

– Det kan oppleves som om man blir overvåket. Dersom datainnhenting ikke gjøres på en åpen måte og det ikke informeres godt om formålet og hva informasjonen skal brukes til, kan det bli resultatet, sier Jones.

– En del av avveinungen når man skal bruke sensorteknologi, må være behovet for data kontra hvordan det oppleves av dem som blir målt, legger hun til.

BRUKES I FELLESOMRÅDER

Ved Høgskulen på Vestlandet (HVL) har de vurdert det slik at sensorteknologi er greit. Der foregår det nå målinger ved K2, et av byggene på HVLs campus i Bergen. Sensorene ble montert i fellesarealer som kontorlandskap og møterom i en av etasjene. Hensikten er å få data om hvordan bygget blir brukt.

Helge Skugstad, direktør for økonomi og forvaltning, opplyser at sensorene ble satt opp i mars og skal evalueres over nyttår. Han mener at hensynet til personvern er ivarett, og sier at HVLs personvernombud har vært med på å vurdere prosjektet.

Til forskjell fra ved HI er det ikke målinger inne på de ansattes kontorer, av den enkle grunn at det ikke finnes såkalte cellekontorer i K2. Det betyr at dataene som samles inn, vanskelig kan kobles til én person.

– Det har vært drøftinger med de tillitsvalgte på forhånd, sier Gjert Anders Askevold, hovedtillitsvalgt for Forskerforbundet.

Han sier at forutsetningene er at det ikke skal innhentes data om enkeltpersoner. Askevold har ikke hørt om negative reaksjoner fra de ansatte. Han er mest opptatt av hva informasjonen skal brukes til, og sier at det er viktig at dataene som hentes inn, deles med de ansatte.

♦ AV ASLE OLAV RØNNING OG LINA CHRISTENSEN

■ Forskningsstasjonen Flødevigen i Arendal, der Havforskningsinstituttet bruker sensorer for å kartlegge hvordan de ansatte bruker kontorene.

FOTO: HI

Kritiserer undersøkelse om arbeidsmiljø

ARK-undersøkelsen kan ha bidratt til å begrense ytringsrommet, mener Iben Brinch og Jorun Ulvestad, som har forsket på undersøkelsen.

ARBEIDSMILJØ Arbeidsmiljøundersøkelser skal fungere som en kanal der de ansatte kan bli lyttet til. Men hva om en undersøkelse bidrar til det motsatte og oppleves som et verktøy som begrenser ytringsrommet? Iben Brinch og Jorun Ulvestad har forsket på arbeidsmiljøundersøkelsen de selv har svart på (se faktaboks).

En vinterdag i 2019 dukker et spørreskjema opp i innboksen til førsteamanuensene Brinch og Ulvestad ved Universitetet i Sørøst-Norge (USN) – en såkalt ARK-undersøkelse. USN har vært igjennom en omfattende prosess for å bli universitet, og nå lurer ledelsen: Hvordan står det til med arbeidsmiljøet?

En av påstandene som skal rangeres på en skala fra 1 til 5, lyder: «Ledelsen ved min enhet opptrer alltid ærlig mot meg.» Hva svarer man?

Når du er henholdsvis retorikk- og pedagogikkforsker, i tillegg til å være tidligere tillitsvalgt og tidligere prorektor, er det ikke unaturlig å starte svaret med en analyse.

Gjennom en retorisk analyse av spørreskjemaet, samt sentrale tekster fra tiden før og etter undersøkelsen, spør de i artikkelen: Hvordan påvirket arbeidet med undersøkelsen tillitsforholdet mellom ledere og ansatte?

SMALT ARBEIDSMILJØBEGREP

ARK-undersøkelsen er forskningsbasert og skal være spesielt tilpasset kunnskapsinstitusjoner. Brinch og Ulvestad mener derfor det bør stilles høye krav til treffsikkerheten.

– Det er ikke et verktøy tatt ut av luften. Det er tilpasset sektoren, eller det skulle ha vært det, sier Brinch.

De mener undersøkelsen ikke reflekterte at institusjonen var i en krevende omstillingsprosess. I stedet for å fungere som en kanal der kritikk og uro fikk utløp, mener de den bidro til det motsatte, som et verktøy som begrenset ytringsrommet.

Ett av ankepunktene er ifølge forskerne at ARK bygger på et for smalt arbeidsmiljøbegrep. Blikket rettes mot den enkeltes opplevelse av det helt nære psykososiale arbeidsmiljøet, fremfor mot strukturelle forhold som kan være viktige for arbeidsmi-

ljøet. Forskerne er særlig opptatt av hva det ikke spørres om.

– Hvis vi antar at trivsel på arbeidsplassen har sammenheng med hvilke arenaer man har for demokratisk medvirkning, så er det et problem at undersøkelsen ikke spør om nettopp det, sier Ulvestad.

I artikkelen lister de opp en rekke ting de mener undersøkelsen burde ha spurt om: om forholdet til sentrale organer som rektorat eller personalavdeling, om varslingsrutiner, om man opplever ytringsfrihet, om de demokratiske prosessene fungerer, eller

synet på omstillingsprosessen. Skjemaet hadde heller ikke et fritekstfelt.

– Institusjonen som helhet får dermed aldri en samlet tilbakemelding om hvordan de store institusjonelle linjene fungerer for den enkelte, sier Brinch.

LUFTEN VI PUSTER I

Samtidig mener de at andre spørsmål var for generelle eller uklare. For hvordan ta stilling til om ledelsen «opptrer ærlig mot deg», om du ikke er sikker på hvem som er nærmeste leder og lederens leder?

■ – Vi har levd så lenge innenfor et New public management-regime at det nærmest har blitt luften vi puster i, sier Jorun Ulvestad (t.v.) sammen med Iben Brinch.

FOTO: SIGNY GRAPE

Brinch og Ulvestad mener det er en forutsetning at man forstår hvilken kontekst en tekst som ARK-undersøkelsen virker i. En forståelseshorisonnt man ikke kommer utenom, mener de, er de store endringene i akademia de siste tiårene, med økt markedsstenkning og mål- og resultatstyring. De spør seg om ledelsen er seg bevisst hvilket retorisk tankegods de trekker på.

– Vi har levd så lenge innenfor et New public management-regime at det nærmest har blitt luften vi puster i. Om man støtter opp om dette eller ikke, vil påvirke lesningen, sier Ulvestad.

Å SVARE «KONSTRUKTIVT»

I en video som skulle få de ansatte til å svare på undersøkelsen, ba rektor alle svare «åpent og ærlig – og konstruktivt». Forskerne mener dette kan oppfattes som å pålegge den enkelte en form for selvrens.

– Kan det være at dere legger for mye i et enkeltord?

– Det er selsagt en mulighet for det, og det vil være ulike svar. Men vi tror publikum er ganske vare for sin egen sikkerhet og hva de tror de kan bli «tatt» for, sier Brinch.

– På den ene siden gir rektor et

handlingsrom til å svare, samtidig begrenser han det. Det er viktig å være oppmerksom på et slikt dobbelt budskap, i en tid der vi ser en udemokratisk utvikling i andre land, sier hun.

Forskerne tror også mange hadde fått med seg tidligere kritikk av ARK der det kom frem at det i små enheter hadde vært mulig å knytte svarene til enkeltansatte.

– Videoen er ikke myntet på dem som uredd kan fremme kritikk rett til lederen sin. De som vil se videoen og lytte nøye til ordbruken, er de som alt er usikre, sier Brinch.

Rektor Petter Aasen ved USN henviser videre til Elisabeth Borhaug, personal- og organisasjonsdirektør og ansvarlig for gjennomføringen av ARK i 2019. Hun tror ikke det var intensjonen å legge noen føringer på svarene.

– Men vi får ta lærdom av at noen tolker det slik. Så vi får tenke over hvilke ord vi bruker i neste omgang, og hvordan de kan treffe, sier hun.

MAKTKAMP OM FORTOLKNINGEN

Brinch og Ulvestad mener det utspilte seg en maktkamp mellom ledelsen og de ansatte på USN i 2019. Da resultatet av undersøkelsen forelå, fikk lederne tilgang til materialet først,

som de så presenterte for de ansatte. Det ligger mye makt i å gi den første fortolkningen av en undersøkelse, mener de.

Forskerne er opptatt av at ledelsen bør åpne opp de ansattes *retoriske handlingsrom*, fremfor å svekke det.

– Om ledelsen ikke viser de ansatte tillit til at de kan tolke resultatet på en relevant måte, kan det føre til en mistillitsspiral. Jo mindre informasjon du gir folk, jo mindre forventninger får de til at de kan delta. Vi har sett antydningene til dette, sier Brinch.

Borhaug avviser at det ligger en maktfor skyvning i en slik måte å behandle resultatene på.

– Dette handler om å gi lederne en mulighet til å kunne forberede seg best mulig faglig dersom det dukker opp spesielt krevende ting i svarene.

– Selve svarene i en slik undersøkelse er bare et utgangspunkt, det er prosessen videre som er det viktige. Hvordan vi kan ta det videre og jobbe med arbeidsmiljøet i det daglige og ned på hver enhet. Og samtidig skape gode diskusjoner underveis, sier hun.

FORSKER OG KRITIKER

Så hvordan er det å kritisere egen arbeidsplass? Brinch og Ulvestad sier de har kjent på en viss uro, selv om det er en *vitenskapelig* kritikk de har fremmet.

– Men vi har en forventning om – og en tillit til – at artikkelen skal leses, både kritisk og velvillig, og gjerne bli en satsplanke for en videre debatt rundt demokrati og medvirkning i sektoren, sier Ulvestad.

Og ønsker Borhaug debatten velkommen?

– Det er elementer i artikkelen som vi kan se på ved neste korsvei. Vi kan alltid lære noe. Men det er en forskningsartikkel, og den er deres, sier hun.

– MYE HAR SKJEDD SIDEN 2019

Kirsti Godal Undebakke, leder for ARK-sekretariatet, er enig i at ARK i 2019 i for liten grad stilte spørsmål om strukturelle forhold ved institusjonene.

– Ja, det er en helt grunnleggende sammenheng mellom medbestemmelse og arbeidsmiljø. Men mye har skjedd siden da, og det har vært flere revisjoner. Og vi har tatt inn mange av den typen spørsmål som forskerne etterlyser, sier hun.

Hun sier at også spørsmålsstillingen om ledelse er endret. Likevel vil det være nesten umulig å tilpasse godt nok, siden ledelsesstrukturen i sektoren varierer mye.

Det finnes muligheter for å tilpasse undersøkelsen lokalt i form av ekstra spørsmålsmoduler, men spørsmålene kan ikke spesialtilpasses. Det ville gjort sammenstillingen av svarene umulig, sier hun.

– Vi driver forbedringsarbeid hele tiden, avslutter Undebakke.

Den omtalte artikkelen

- ◻ «Omstilling i høyere utdanning som retorisk praksis – en fortolkende kritikk av tillit og agency» i fagtidsskriftet *Rhetorica Scandinavica* nr. 85, 2023.
- ◻ Forfattere: Iben Brinch, førsteamanuensis i tekst og retorikk ved Institutt for språk og litteratur, og Jorun Ulvestad, førsteamanuensis i pedagogikk ved Institutt for pedagogikk, begge Universitetet i Sørøst-Norge.

ARK-undersøkelsen

- ◻ Arbeidsmiljøutviklingsverktøyet (ARK) brukes og utvikles i den norske universitets- og høyskolesektoren.
- ◻ ARK eies av Universitetet i Oslo, Universitetet i Bergen, UiT Norges arktiske universitet og NTNU. Disse tok initiativ til utviklingen av verktøyet i 2010.
- ◻ Fra lanseringen i 2013 til våren 2023 har ARK blitt brukt ved 22 norske og tre svenske institusjoner.
- ◻ ARK har vært under kontinuerlig utvikling fra lanseringen i 2013.
- ◻ I august 2019 ble en oppgradert 2.0-versjon lansert.

Kilde: ARK

◆ AV SIGNY GRAPE

Hvor kommer milliarden fra?

Regjeringen punger ut én milliard til forskning på kunstig intelligens. Men Kunnskapsdepartementet lover ikke friske midler.

KUNSTIG INTELLIGENS Torsdag før valgda- gen inviterte statsminister Jonas Gahr Støre og forsknings- og høyere utdanningsminis- ter Sandra Borch inn til pressekonferanse på universitetsbiblioteket på Blindern. Det skulle handle om kunstig intelligens og om mye penger, var alt Kunnskapsdepartemen- tet ville fortelle på forhånd.

Regjeringen avslørte at de vil gi én milli- ard kroner til forskning på kunstig intelli- gens. Milliarden vil fordele seg over de neste fem årene.

Satsingen har tre tematiske spor:

digital teknologi i seg selv, som kunstig intelligens, digital sikkerhet, neste genera- sjons IKT, nye sensorer og kvanteteknologi konsekvenser for samfunnet, for eksem- pel for økonomi, personvern, tillit, rettsikker- het, undervisning, kunst og kultur

forskning på hvordan digital teknologi kan brukes til innovasjon i næringslivet og i offentlig sektor

BETYDELIG HANDLINGSROM

Kunnskapsdepartementet svarer imidlertid verken ja eller nei når Forskerforum for før- ste gang tar kontakt for å høre om midlene er friske eller ikke. I stedet viser de til at dette

er noe de må komme tilbake til i de årlige budsjetttrundene. Første anledning er dermed når bud- sjettet for neste år blir lagt fram 6. oktober.

«Satsingen skal finansieres innenfor rammen til Kunnskaps- departementets bevilgning til Forskningsrådet. Dette vil inne- bære mer penger til en helt ny satsing. Det vil bli et betydelig handlingsrom til å satse på nye forskningsområder i årene frem- over», skriver Borch i en e-post.

Så fortsetter hun:

«Etter at vi har ryddet opp i situasjonen i Forskningsrådet, har vi et handlingsrom til nye satsinger i årene fremover. Dette er penger som Forskningsrådet ikke har fått i tidligere budsjettår, og satsingen går derfor ikke på bekostning av eksisterende forskningsinnsats.»

OPPRYDDING I FORSKNINGSRÅDET

Også Støre viste i sin tale til at oppryddin- gen i Forskningsrådet har gjort det mulig å «blinke ut en milliard over fem år». Svaret

– Vi ønsker ikke å ta penger fra grunn- forskning eller andre forskningsområder, sier næringspolitisk direktør i Abelia, Nils-Ola Widme.

FOTO: ILJA C. HENDEL

gjør Forskerforum nysgjerrig på handlingsrommet som gjør at regjeringen kan ta seg råd til nye, store forskningssatsin- ger. Kan det være slik at spare- grepene i Forskningsrådet har vært så vellykkede at de har fått råd til en storstilt satsing på kunstig intelligens? Statsråden avviser dette. «Satsingen vil i 2024 i hovedsak bli finansiert med prisjusteringsmidler som kommer over Kunnskaps- departementets budsjett, og regjeringen vil komme tilbake til finansiering av satsingen for senere år i de årlige, ordinære budsjettprosessene», forklarer hun.

Kunnskapsdepartementet opplyser videre om at prisjusteringsmid- lene som inngår i finansieringen neste år, vil tas flatt fra Forskningsrådets budsjett. Kostnadene til Forskningsrådets virksomhet vil imidlertid bli holdt utenfor. Når andre for- mål ikke blir prisjustert, kan det i verste fall føre til en realnedgang for andre forsknings- satsinger, forteller kilder til Forskerforum.

FOTO: LINA CHRISTENSEN

■ Sandra Borch og Jonas Gahr Støre ble møtt av korpsmusikk da de skulle presentere ambisjonene for KI-forskning. Her lytter de sammen med UiO-rector Svein Stølen.

ABELIA: – SKEPTISK AVVENTENDE

Nils-Ola Widme er næringspolitisk direktør i Abelia, NHOs forening for kunnskaps- og teknologivirksomheter. I september møtte han statssekretær Oddmund Løkensgard Hoel (Sp), i Kunnskapsdepartementet til debatt i Dagsnytt 18. «Det er midler som ikke går på bekostning av noen av dagens forskningssatsinger, og det kommer i tillegg til de IT-forskningspengene som allerede er lyst ut gjennom Forskningsrådet», sa Hoel i debatten.

– Vår tolkning av hans svar er at det er friske midler. Vi legger til grunn at dette er en reell ny satsing, sier Widme, som mener at nettoeffekten blir 131 millioner kroner i året.

Han blir mer i tvil når han får høre at satsingen vil bli finansiert med prisjusteringsmidler.

– Vi må få klarhet i om disse pengene er friske eller ikke. Borchs opplysninger om at KI-milliarden skal tas ut i prisvekst, signaliserer at dette ikke er friske midler. Dette er det motsatte av hva Hoel uttalte i Dagsnytt 18. Dommen kommer i budsjettet, sier Widme.

Han sier seg «brukbart fornøyd» med den økte satsingen, men er «skeptisk avventende» til hvordan pengene blir brukt.

– Abelia har stor respekt for samfunnsseffektene og etiske spørsmål, men vi er opptatt av at det først og fremst skal brukes til nærings- og tjenesterettet forskning, som hvordan vi kan bruke KI til å fikse sykepleiermangelen eller til å bygge nye næringer og bedrifter i Norge. Det etiske forskes på i hele verden, sier Widme.

– DEBATTEN OM KI HANDLER OM FRYKT

– Så Norge trenger ikke å forske på de etiske aspektene fordi resten av verden gjør det?

– Det kan vi fint gjøre, men vi vil prioritere næringsrettet forskning. Vårt inntrykk er at det viktigste for regjeringen er en fryktbasert forskningsinnsats knyttet til KI, ikke en mulighetsbasert forskningsinnsats, sier Widme.

Han sier Abelia er mest opptatt av at forskningen rettes mot nytteeffekt, ikke frykt.

– Hele debatten om KI handler om frykt, mens verden tenker på muligheten, sier Widme.

– Det er vel ikke bare Norge som ser på KI-utviklingen med en viss uro?

– Når EU, Kina eller USA bestemmer seg for en politisk agenda, så gjør de forskning til en spydspiss for politikkutviklingen. De bruker forskning som et proaktivt verktøy. I Norge har vi en lei tendens til å se på forskning og innovasjon som en litt kjedelig kostnad vi helst vil unngå, sier Widme.

Forskerforum har spurt departementet om Forskningsrådet vil få fritt spillerom til å fordele pengene, eller om det vil legges noen føringer. Dette har departementet unnlatt å svare på.

✦ AV LINA CHRISTENSEN

Workplace sensor controversy

● As previously reported by Forskerforum, the Institute of Marine Research' department in Flødevigen (pictured) has installed sensors under employees' desks to monitor the use of office space. The system is operated by a private firm, which also handles the data. The information will be used for planning office space needs in the future. However, some employees find this monitoring invasive: 'It's supposed to be anonymous, but you're sitting in your own office, so there's no doubt who is being registered,' says chief engineer Jan Henrik Simonsen.

The sensors were discussed with union representatives beforehand and information was given. Yet as there now appear to be privacy concerns after all, the institute has decided to stop gathering data while new protocols are put in place.

With more people working from home post Covid, such technological solutions have become common. But at the Norwegian University of Science of Technology they chose to use questionnaires instead, so people wouldn't feel they were under surveillance.

ØYSTEIN PAULSEN / HAVFORSKNINGSINSTITUTTET

Working environment survey criticised

● In 2019 associate professors Iben Brinch and Jorun Ulvestad at the newly established University of South-Eastern Norway received a questionnaire. The leadership wanted to know what the working environment was like after the institution's reorganisation process. However, the researchers felt that instead of functioning as a channel for voicing criticism and concern, the survey did the opposite and actually led to self-censorship. Based on a rhetorical analysis of the questionnaire, they wrote an article on how

the relationship of trust between the leadership and staff had been affected.

One of their criticisms is that the so-called ARK survey focuses more on the university's psychosocial environment than the structural aspects that can be important for the work environment. The article also mentions things the professors think should have been included in the survey, such as questions about freedom of expression and people's views on the reorganisation. The questionnaire has since been altered.

'The threshold has been crossed'

● It is now two years since the Supreme Court ruled that Fosen wind farms violate the human rights of Sami reindeer herders to practise their own culture, yet despite a government apology the wind park still stands. PhD candidate at the Centre for Sami Studies Eva Maria Fjellheim has won a prize for her research and is speaking at a conference in Oslo on energy and indigenous peoples' rights. Using the term green colonialism, she says there is a limit to how much intervention reindeer husbandry can bear. It is seen as more of a hindrance than a source of green development, the researcher claims.

Good news for PhD candidates

● PhD candidates and postdocs will now be entitled to an extended period of employment for leave and absence due to illness amounting to less than two consecutive weeks. This comes after the Ministry of Education and Research changed the rule stating that any absence had to be more than two consecutive weeks. 'This means that postdocs and PhD candidates who are sick, at home with a sick child, training with the Home Guard or are lay judges can have any absence deducted from their period of employment from day one,' says Guro Elisabeth Lind, president of the Norwegian Association of Researchers.

NATUR

KRANGEL OM INSEKTSAMLING

Universitetet i Oslo (UiO) og Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) har kranglet om en insektsamling i ti år. Innen 1. desember skal insektene flyttes fra UiO til NIBIO på Ås, der de egentlig hører hjemme, ifølge et vedtak fattet av Landbruks- og matdepartementet, skriver Khrono. Flyttingen medfører en tidkrevende jobb med å identifisere alle de 100 000 norske insektene fra den større samlingen. Det er verken faglig forsvarlig eller praktisk gjennomførbart, advarer UiO i et brev til departementet.

SYKEFRAVÆR

Gladnyhet for stipendiater

■ Stipendiater og postdoktorer får nå krav på forlenket ansettelsesperiode for permisjoner og sykefravær som utgjør mindre enn to sammenhengende uker. Det skjer etter at Kunnskapsdepartementet har opphevet bestemmelsen som sa at fraværet måtte utgjøre minst to sammenhengende uker. – Det betyr at postdoktorer og stipendiater som selv er syke, er legdommere, hjemme med sykt barn eller på heimevernsøvelse, kan få fraværet trukket fra ansettelsesperioden fra første dag, sier leder i Forskerforbundet, Guro Elisabeth Lind (bildet).

FOTO: ERIK NORRUD/FORSKERFORBUNDET

BUDSJETTLEKKASJE

Pengestøtte til samiske arkiv

■ Regjeringen ønsker å styrke samisk språkarbeid og foreslår å bevilge 2 millioner kroner til et prosjekt for å gjøre samisk tale om til tekst. Dette skal skje ved vokalarkivene som ligger hos Samisk arkiv, som er en del av Arkivverket. – En satsing på samiske vokalarkiv vil på sikt gi medlemmer av truede samiske språksamfunn mulighet til å høre eget språk og historie og gi tilgang på tradisjonell kunnskap, uavhengig av bosted, sier direktør ved Samisk arkiv, Inga Marja Steinfjell i en uttalelse.

FOTO: KOJI TSUDA, SAMISK ARKIV

FUSK

Kaster leder etter ulovlig oppnevning

■ I vår kunne vi lese i VG om studenter som har blitt ute-stengt fra studiene på grunn av selvplagiering. Nå har avisen avdekket at lederen for Felles klagenemnd, som håndterer fuskesakene, har blitt oppnevnt i tre perioder, selv om man kun kan sitte i to. Nå kaster statsråd Sandra Borch (bildet) lederen, Marianne Klausen. – Det er ikke manglende kompetanse hos Klausen som gjør at hun må gå. Feilen ligger i Kunnskapsdepartementet, sier Borch til VG. Kunnskapsdepartementet vurderer nå hvilke konsekvenser den uriktige oppnevningen får for vedtak fattet etter april 2022. – Det kan være saker som må behandles på nytt, sier Borch til NTB.

FOTO: MARJUS FISKUM/FELLES

DESENTRALISERING

Valgflesk fra Sp?

■ Regjeringen flesket til med løfter om nye studietilbud i valgkampen: gjenopprettelse av skogbruksutdanning i Steinkjer og 3 millioner kroner til fagmiljøet i sørsamisk og lulesamisk ved Nord universitet. Universitetet i Sørøst-Norge får tommel opp til å opprette ny campus i Hallingdal og til å starte bachelorstudium i folkedans i Rauland. Regjeringen har også lovet bort 20 nye studieplasser i medisin i Kristiansand og Stavanger, i regi av henholdsvis Universitetet i Oslo og Universitetet i Bergen. NTNU får 20 nye studieplasser i medisin på Gjøvik.

MUSEUM

Styreleder i Rema-Reitans museum

■ Tone Hansen er både direktør for Munchmuseet og styreleder i kunstmuseet Posten Moderne i Trondheim, som åpner i 2025. Museet er heleid av selskapet Reitan, eier av Rema 1000, og vil vise Ole Robert Reitans egen kunstsamling. – Det er uheldig hvis den faglige tyngden hun utvikler som offentlig ansatt, oppleves å være til salgs, sier Steffen Håndlykken i Unge Kunstneres Samfund til Klassekampen. Munch-direktøren viser til at styrevervet har blitt godkjent av Byrådsavdelingen i Oslo kommune.

FOTO: MUNCHMUSEET

– Kunnskap kan være farlig. Teknologi kan være farlig. Vi vet hvordan mennesker arbeider, sier filosof Siri Granum Carson.

FOTO: SIGNY GRAPE

HAV

– KUNNSKAP KAN VÆRE FARLIG

Jordas overflate er 71 prosent hav, men bare 20 prosent av dette er kartlagt og 5 prosent ordentlig utforsket. Havet er til og med mindre utforsket enn verdensrommet. Men med ny teknologi er dette i ferd med å endre seg. For Siri Granum Carson, filosof og leder av NTNUs satsing på havforskning, er det et paradoks at jo mer kunnskap om havet vi får, jo mer risikerer havet å bli ødelagt. Les mer på [Forskerforum.no](https://forskerforum.no).

VALG

Statsarkivar blir ordfører

■ Vigdis Stensby har i mange år vært statsarkivar ved Arkivverket i Hamar, men etter årets kommunvalg blir hun Hamars nye ordfører fra By- og bygdelista. Nå tar hun permisjon fra stillingen som statsarkivar. Den nye arkivloven som er på trappene, kan bety at tittelen statsarkivar forsvinner, og at Stensby blir den siste i denne stillingen på Hamar. Hva kan hun ta med seg av erfaring fra Arkivverket til ordførervervet? Stensby svarer at stillingen har gitt god kunnskap om ulike forvaltningsnivåer og god oversikt over Hamars og regionens historie.

PSYKISK HELSE

– Ikke løp etter de unge med plaster

■ For første gang har forekomsten av psykiske lidelser blant norske studenter blitt undersøkt. Ifølge Studentenes helse- og trivselsundersøkelse kan så mange som én av fire studenter ha en psykisk lidelse. – Selvfølgelig må de som er syke, ha et behandlingstilbud, men vi må ikke løpe etter de unge med plaster. Vi må se på hvorfor det er så vanskelig å være ung. Da handler det om samfunnet som legger vekt på individ og prestasjon, framfor å være del av et fellesskap, sier psykolog Line Marie Warholm til Khrono.

PROFESJONSSTUDIER

Psykologiambisjoner

■ Både Universitetet i Agder og Universitetet i Stavanger søkte høsten 2021 om å få etablere profesjonsstudium i psykologi. Begge fikk avslag etter henholdsvis 15 og 16 måneder. Nå prøver de seg igjen, melder Khrono. Men på grunn av stor pågang hos NOKUT er det uklart hvor lang tid det tar. Fra før er det NTNU og universitetene i Oslo, Bergen og Tromsø som tilbyr det seksårige profesjonsstudiet. Muligheten for andre til å søke om å få tilby studiet åpnet seg da grads forskriften ble endret sommeren 2021.

A photograph of a museum gallery. In the foreground, a large taxidermy specimen of an elephant is displayed in a glass case. To the right, another glass case contains a taxidermy specimen of a primate. The gallery has a wooden floor and white columns. The lighting is dramatic, with spotlights highlighting the specimens.

Fagfornyninga

Faginndelinga ved norske universitet kan sjå naturgitt ut. Kva skjer når nye innfallsvinklar pressar seg fram mellom dei etablerte faga?

AV KJERSTIN GJENGEDAL

Kva er eit fag? Då den økologiske økonomen Joan Martínez-Alier før sommaren vart tildelt Holbergprisen for framifrå forskning innan humaniora, samfunnsvitenskap, jus og teologi, oppstod det tilløp til debatt om kvar i det akademiske landskapet forskinga hans høyrer heime. Martínez-Alier skreiv sjølv den første læreboka i økologisk økonomi og var med på å institusjonalisere fagfeltet gjennom å etablere eit tidsskrift og eit internasjonalt selskap. Men då han på 1990-talet ville starte eit doktorgradsprogram ved heimeinstitusjonen Universitat Autònoma de Barcelona, fekk han ikkje leggje det til det økonomiske instituttet. Det måtte forankrast ved instituttet for geografi,

og ligg i dag ved eit tverrfagleg senter for miljøvitenskap og teknologi.

Spesialisering gjev nydanningar

Akkurat korleis faginndelinga i vestleg høgare utdanning endra seg frå antikkens «frie kunstar» og fram til det ein vanlegvis forstår som ei universitetsutdanning i dag, er ikkje lett å få grep om. Men nokre raude trådar finst likevel. Dei frie kunstane, *artes liberales*, finn vi att i omgrepet «examen artium», som utgjorde opptaksprøva til universitetet, fram til det vart erstatta av den langt kjedelegare nemninga «generell studiekompetanse». I mellomtida er danningfaga for antikkens unge menn blitt knadde gjennom renessansehumanistane si interesse for poesi, litteratur og etikk og tilførte fleire

naturvitskapar og etter kvart samfunnsvitskapar til vi sit med det moderne universitetet som spenner frå filosofi til biologi til kunstutdanning.

John Peter Collett, historieprofessor emeritus med særleg interesse for forskingshistorie, fortel at nye fag gjerne oppstår gjennom stadig spesialisering:

– Ta medisiner: Ville du vite mykje om nyrer, laut du setje deg inn i litteratur som få hadde føresetnader for å ta del i. Så fekk ein eigne tidsskrift og konferansar for faget nefrologi.

På den andre sida er undervisningsfaga slett ikkje alltid samanfallande med forskingsdisiplinane, peikar han på.

– Undervisningsfag som nordisk eller engelsk oppstod fordi det var behov for å utdanne kandidatar som skulle ut og bruke

– Dersom alle skal vere problemløysande senter, endar ein då med at ingen veit noko særleg?, spør John Peter Collett.

Foto: Erik Norrud

faga til noko. I eit fag som nordisk inngår gjerne både språkvitskap, litteraturvitskap og historie, det er tverrdisiplinært. Så i nokre tilfelle fekk ein den rare effekten at det som før var engelsk eller nordisk, vart oppløyst og plassert ved ulike institutt.

Frå lenestol til feltarbeid

Når eit fag er etablert og har fått namn, tyder ikkje det at innhaldet er gitt. Nokre punkt- nedslag ved Universitetet i Bergen (UiB) kan tene som døme på korleis fag anten endrar seg til det ukjennelege eller oppstår for å fylle eit eller anna behov.

Ved Institutt for sosialantropologi tek instituttleiari Synnøve Kristine Nepstad Bendixsen oss med på ei forrykande reise gjennom faghistoria. Sosialantropologi som

fag vart etablert ved det framleis unge universitetet då Fredrik Barth kom til Bergen på byrjinga av 1960-talet.

– Barth var svært viktig for å etablere faget i Noreg. Det skal vi nok vere takksame for, for Barth var ein aktiv formidlar utanfor universiteta – antropologi som disiplin er ofte mindre kjend i andre land enn i Noreg, seier ho.

Bendixsen skildrar sosialantropologi kort og greitt som studiet av kulturelt og sosialt mangfald. Sjølv om det byggjer på studiar av «andre» sine skikkar og levesett som går tilbake til antikken, så var sosialantropologi som ein kjenner det i dag, eigentleg ikkje mogleg før det vart enklare å reise, meiner ho.

– Før det hadde ein mykje lenestols- antropologi.

På 1800-talet dominerte til dømes den sosiale evolusjonismen: tanken om at samfunn utviklar seg lineært gjennom dei same stadia, på veg mot stadig høgare nivå av sivilisasjon.

– Men for å kunne samanlikne samfunn måtte ein ha empiri, som ville seie å gjere feltarbeid, og det var først etter første verds- krigen at det verkeleg vaks fram. Det var det metodologiske gjennombrøtet, seier ho.

– Det var på denne tida antropologi vart omgjord til ein vitskap, av folk som Bronisław Malinowski og Franz Boas. Malinowski var oppteken av at i feltarbeid skal du lære deg språket, engasjere deg i dagleglivet og forstå *the native's point of view*.

Den sosiale evolusjonismen er for lengst kasta på den faglege skraphaugen i Noreg. →

– Antropologien vart først institusjonalisert ved musea, seier Synnøve Bendixsen.
Foto: Paul Sigve Amundsen

TIDSLINE UNIVERSITETET I BERGEN

- **1825** Bergens museum grunnlagt av Wilhelm F.K. Christie.
- **1907** Den «Sundtske Lærestol i Zoologi» blir etablert og gjer at museet kan tilby undervisning på universitetsnivå.
- **1914** Museet får fem fagavdelingar leia av professorar zoologisk avdeling, biologisk stasjon, botanisk avdeling, mineralogisk-geologisk avdeling og historisk-antikvarisk avdeling.
- **1917** Geofysisk institutt blir oppretta som ei vidareføring av aktivitetar ved museet, med éi avdeling for oseanografi og éi for meteorologi.
- **1946** Universitetet i Bergen blir oppretta ved stortingsvedtak, med tre fakultet: det historisk-filosofiske, det matematisk-naturvitskaplege og det medisinske. Geofysisk institutt og museet inngår i universitetet.
- **1970** Det samfunnsvitskaplege og det odontologiske fakultetet blir etablerte.
- **1980** Det psykologiske og det juridiske fakultetet blir oppretta.
- **1986** Stiftelsen Universitetsforskning Bergen (Unifob) blir etablert for å handtere UiBs eksternfinansierte forskning. Unifob blir etter kvart skild ut som Uni Research og i dag Norge.
- **1999** Det tverrfaglege Senter for kvinneforskning blir etablert og plassert administrativt under HF-fakultetet.
- **2002** Bjerknessenteret for klimaforskning blir eit av dei første norske sentera for framifrå forskning.
- **2008** Fakulteta for medisin og odontologi blir slått saman.
- **2017** UiB får eit nytt fakultet for kunst, musikk og design gjennom samanslåing av Kunst- og designhøgskulen i Bergen og Griegakademiet.

I dag er faget annleis og mykje meir mangfaldig enn då Barth importerte det til Noreg og Bergen i 1960-åra. Antropologar gjer feltarbeid i egne samfunn, globaliseringa set spor overalt, og mykje energi går med til å «avkolonialisere» disiplinen.

– Ein prøver å desentralisere perspektivet til dei kvite mennene som institusjonaliserte faget. No skjer det raske teoretiske endringar, i takt med dei store endringane som skjer i samfunnet. Dessutan har dei tidlegare «studieobjekta» byrja lese om seg sjølve og kritisere forskinga.

Når eit fag blir så altomfattande, er det vanskeleg å sjå kva som eigentleg definerer det. Og ikkje minst: Dersom antropologi er studiet av mennesket, kva gjer det til ein samfunnsvitenskap og ikkje eit humaniorafag?

– Ein kan sjå på antropologi som bindeleddet mellom disiplinane, seier Bendixsen.

– Det er ikkje sosiologi, for vi studerer ikkje berre industrielle samfunn. Det er ikkje filosofi, for teoriane våre er utvikla frå empirisk forskning. Det er ikkje kulturvitenskap, for vi studerer også økologiske og økonomiske aspekt ved menneske sine liv. Det er ikkje lingvistikk, for sjølv om vi studerer språk, ser vi på språket i ein vidare kontekst. Og metoden, det etnografiske feltarbeidet, som ei utforskande tilnærming til å forstå både det fellesmenneskelege og sosiale og kulturelle forskjellar, bind oss saman.

Kvinnene endra faga

Der spesialisering kunne resultere i nye institutt, ser ein no ofte at nye fagområde oppstår ved tverrfaglege samarbeid.

– Ta til dømes mediefag, som mange vil seie ikkje er noko fag, for der møtest folk frå mange ulike forskingstradisjonar for å arbeide tverrfagleg, seier Collett.

– Det er det motsette av spesialisering: Ein er oppteken av å studere eit fenomen, og fenomenet krev innsikt i både det eine og det andre, men med tida byrjar ein etablere egne institusjonar og tidsskrift og konferansar. Og til slutt har du laga noko som heiter mediefag.

Det skjedde då kvinnene for alvor gjorde sitt inntog ved universiteta.

– Der møtte dei ein veldig patriarkalsk kultur, seier Kari Jegerstedt, som leiar Senter for kvinne- og kjønnsforskning (SKOK) ved Universitetet i Bergen.

Dermed oppstod kvinneforskninga, som ho skildrar som eit dobbelt prosjekt: Ein ville synleggjere kva kvinner hadde utført, og kva dei var opptekne av, men også endre dei etablerte disiplinane og undersøkje kva normative føringar som låg innebygde i dei. UiB fekk eit senter for humanistisk kvinneforskning i 1985, som bygde på tidlegare aktivitetar.

– Eg hugsar eg deltok på nokre seminar ved senteret som hovudfagsstudent i litteraturvitenskap, seier Jegerstedt.

Dei andre universiteta etablerte tverrfaglege senter dei påfølgjande åra.

– Litteraturvitenskapen var veldig mannsdominert, både når ein ser på kven som arbeidde med det, og kva vi las. Saman med nokre andre studentar byrja eg interessere meg for feministisk litteraturvitenskap, som var i ferd med å vekse fram internasjonalt. Eg

tok grunnfag i 1985, same år som Toril Mois bok *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory* kom ut. Det vart arrangert eit seminar om den boka, fortel Jegerstedt.

Nokre år seinare vart ho, som ho seier, «hanka inn» for å undervise då det no tverrfaglege senteret for kvinneforskning skulle etablere eit undervisingstilbod.

Kven er eg?

I dag har dei fleste sentera fått «kjønnsforskning» i namnet.

– I dag snakkar vi om eit ekstremt mangfaldig fagfelt som har utvikla seg enormt frå den tidlege kvinneforskninga, seier Jegerstedt, som fortel at forskarane på feltet har hatt mange og lange diskusjonar om kva kjønnsforskning er.

Diskusjonane pågår framleis, for kjønnsforskning er både eit eige fagfelt med egne problemstillingar og teoriutvikling – Jegerstedt deltek sjølv i ei forskargruppe som studerer grunnlagsproblem i kjønns- og seksualitetsforskning – og «kjønnsperspektiv» i all anna forskning.

– Det handlar om at problematisering av kjønn og makt, gjerne utvida til såkalla interseksjonalitet, altså korleis kjønn verkar saman med andre faktorar, som alder, funksjonsdyktigheit, klasse, kroppstorleik, er ein integrert del av dei ulike fagfelta, seier ho.

Fagidentitet er noko som også stadig blir diskutert, fortel ho.

– Folk spør seg: Er eg eigentleg kjønnsforskar? Vil eg vere det? Kjønnsforskninga har endra seg veldig, vi stiller heilt andre spørsmål no enn vi gjorde i starten.

Det nye humaniorafaget

No er eit nytt fagfelt, kalla miljøhumaniora, i ferd med å vekse fram, nok ein gong i møte mellom etablerte disiplinlar. Institusjonaliseringa har kome lengst ved Universitetet i Stavanger (UiS), der forskargruppa i fjor vart omgjord til eit senter under namnet The Greenhouse.

– Vi såg at mange personar arbeidde med miljørelatert forskning og undervising innanfor sine disiplinlar. Litteraturvitarar arbeidde med økokritikk, historikarar med miljøhistorie, men dei var ikkje kopla saman. Difor starta vi forskargruppa, seier Dolly Jørgensen. Ho er professor i historie og leiar The Greenhouse saman med mannen Finn Arne Jørgensen, også

historieprofessor ved UiS.

Så kva gjer miljøhumaniora til noko eige og ikkje berre ein samtale mellom ulike humaniorafag?

– Tidsskriftet *Environmental Humanities* starta i 2012. Så miljøhumaniora er eit nytt fagfelt, men ikkje ein baby, seier Dolly Jørgensen.

FOTO: UIS

– Plassbasert forskning er noko vi har felles, og vi er opptekne av å inkludere det ikkje-menneskelege. Humaniora fokuserer mykje på mennesket, men i miljøhumaniora seier vi at menneske ikkje er menneske åleine, vi er i relasjonar med verda, og det viktigaste som gjer oss til menneske, er miljøet rundt oss. Eg vil seie at relasjonar er det mest sentrale omgrepet vårt, seier Jørgensen.

Finansiering, derimot, blir henta inn via dei tradisjonelle disiplinane.

– Men forskingsfinansie-

rante organisasjonar vil gjerne ha tverrfaglege prosjekt, og i miljøhumaniora er det lett å lage. Vi er ofte i ein god posisjon til å svare på utlysingar der miljø og natur er tema, seier ho.

Førebels tilbyr ikkje UiS utdanning i miljøhumaniora. Studentane må kome til feltet via dei etablerte disiplinane.

– Det er få stader i verda ein kan ta ein grad i miljøhumaniora, og då er det alltid på masternivå, ikkje bachelor. Ein kan tenkje at det er eit systemproblem fordi universitetet er organisert etter disiplinlar og det kan vere vanskeleg å gje utdanningar som overskrider disiplinane, seier Jørgensen.

Miljøhumaniora er nytt, men ho ser likevel teikn til at det byrjar danne seg ein fagidentitet.

– Testen på det er kva folk seier når dei presenterer seg, og eg ser at fleire seier dei er miljøhumanistar.

– No går kjønnsforskninga meir i retning av mangfald, i takt med at nye grupper i samfunnet gjer krav på å bli høyrde, seier Kari Jegerstedt.
Foto: Paul Sigve Amundsen

– Klimaforskning er det einaste fagfeltet med ein internasjonal autoritet, IPCC, som samanstill all kunnskap med jamne mellomrom, seier Tore Furevik.
Foto: Paul Sigve Amundsen

Den gongen kjende eg meg som litteraturvitar, no kjenner eg meg som kjønnsforskar.

Og metodane heng framleis att i dei ulike disiplinane kjønnsforskarane kjem frå.

– Kva metode skal vi lære bort til studentane? Eg kan til dømes ikkje intervju folk, eg veit ikkje korleis ein gjer det. Eg kan heller ikkje statistikk og kvantitativ metode. Men også innan litteraturvitskap har ein jo metodar – for tekstlesing, til dømes. Og vi som sit her, må jo gje studentane nokre forskingsreiskapar. Men reiskapane kjem frå ulike fagfelt og krev mykje tid og arbeid å setje seg inn i. Difor treng vi tilsette frå mange ulike bakgrunnar, og vi må samarbeide mykje med andre fagfelt, seier ho.

Neste steg i utviklinga er å skifte namn på senteret.

– Vi prøver å bli eit senter for kritisk mangfalds-, seksualitets- og kjønnsforskning. Eg tykkjer kjønnsforskningsmiljøa har vore kjappe til å ta til seg kritikk frå andre fagfelt. Postkolonialitet fekk fort ein sterk plass i kjønnsforskning, og eg vonar at også *disability*-forskning får fotfeste. Verda endrar seg så fort. Kjønnsforskningsfeltet har vore ope for denne typen endringar, og eg vonar at ein held fram med det, seier Jegerstedt.

Senter-identitet

Når ein etablerer eit institutt eller senter for noko, då ligg det bakom at her er eit fagområde som nokon vil skal bli eins eige, peikar Collett på.

– Ofte ser ein at nydanningar er drivne fram av interne krefter som har greidd å alliere seg med nokon utanfor. Kan du få nokon til å finansiere ei stilling eller eit senter, får du ei fagleg plattform. Ofte er det slik at skal du få til noko nytt, treng du finansieringskjelder som er nye. Og av og til kan det vere snakk om reint politiske avgjerder, at nokon bestemmer at vi treng ein institusjon som skal forske på eit bestemt tema.

Om lag samstundes med det tverrfaglege senteret for kjønnsforskning fekk UiB eit tverrfagleg senter for klimaforskning, Bjerknessenteret. Senteret fekk høg utgangsfart takk vere Forskningsrådet si nye finansier-

Korleis introduserer du deg sjølv som fagperson?

ARVE HANSEN
Forskar, Senter for utvikling og miljø, Universitetet i Oslo

– Eg kallar meg stadig oftare samfunnsgeograf, sidan eg kjenner meg heime der og det fangar opp det meste eg driv med. Men avhengig av publikum kan eg også vere forbruksforskar, og av og til Asia-forskar.

GUNHILD HOOGENSEN GJÖRV
Professor i Critical peace and conflict studies, Universitetet i Tromsø

– Oftast introduserer eg meg som professor i tryggleiksstudiar. Eg brukar nesten aldri den offisielle tittelen min, for den seier lite om kva eg gjer. Av og til seier eg også at faget mitt er statsvitskap.

BJØRN ERIK MUNKVOLD
Professor, leiar ved Senter for integrert krisehandling, Universitetet i Agder

– I academia seier eg professor i informasjonssystem, og ved behov at det handlar om utvikling og bruk av IKT i organisatorisk og samfunnsmessig kontekst. Utanfor, der faglege distinksjonar er mindre viktig, seier eg at eg jobbar med IT-fag.

ingsordning for framifrå forskning. Klimaforskning er også bygd på fleire disiplinær og metodar, men samlinga i eit senter gjorde at det nokså raskt danna seg ein fagidentitet. Det meiner Tore Furevik, tidlegare direktør ved Bjerknessenteret, no direktør ved Nansensenteret for miljø og fjernmåling.

– Eg trur dei fleste tenkte på seg sjølve som klimaforskarar veldig tidleg, fordi etableringa av Bjerknessenteret gav stoltheit og ei kjensle av identitet. Kanskje med unnatak av forskarane ved Havforskningsinstituttet, som er eit forvaltingsinstitutt og kanskje har meir av fagidentiteten sin knytt til det.

Bjerknessenteret var eitt av dei første norske sentera for framifrå forskning (SFF), etablert i 2002. SFF-midlane gjorde at ein raskt kunne bygge opp eit stort og internasjonalt fagmiljø. Klimaforskning er kanskje erkedømt på eit fagfelt der ulike disiplinær møtest for å forske på eit tverrfagleg spørsmål. Då Forskningsrådet byrja gjere forsøk på å definere klimaforskning rundt årtusenskiftet, enda dei med ein lang definisjon som trekte inn både naturvitskap, samfunnsvitskap og teknologi. I Bergen vart Bjerknessenteret bygd på forskningsmiljø som dreiv med modellering og med justering av modellane ved hjelp av ulike typar målingar og rekonstruksjon av fortidas klima.

– Ein kan i grunnen ikkje snakke om klimaforskning utan å snakke om klimamodellar, seier Furevik.

Spesialitet og heilskap

I dag får Bjerknessenteret finansiering frå Kunnskapsdepartementet, men forskarane er alle tilsette ved dei ulike partnerinstitusjonane: UiB, Nansensenteret, Havforskningsinstituttet og Norge.

– Mange jobbar utelukkande innanfor sitt eige fagfelt. Vi har ikkje lukkast så godt som vi håpa med å publisere tverrfagleg klimaforskning, framleis publiserer biologane og geofysikarane i kvar sine tidsskrift.

Likevel har Bjerknessenteret lukkast godt med merkevarerbygging, meiner han.

– Det er nok totaliteten som kjenneteiknar Bjerknessenteret fagleg. Andre senter for klimaforskning jobbar kanskje berre med klimamodellering, men vi er også sterke på observasjonar og målingar og på rekonstruksjon av fortidas klima. Det gjer oss unike.

I kjølvatnet av stadig aukande spesialisering svingar no pendelen mot tverrfagleg problemløysing i senterdanningar.

– Dette har blitt ein ny måte å tenkje om fornying av universiteta på, seier Collett.

– Så vil det alltid vere ei spenning mellom dei underliggjande disiplinane og den tverrfaglege bruken av dei. Dersom alle skal vere problemløysande senter, endar ein då med at ingen veit noko særleg? Kvar skal dei bli utdanna, dei som møtest der? Den spenninga mellom spesialisering og heilskap vil alltid vere der. ●

– Den gongen kjende eg meg som litteraturvitar, no kjenner eg meg som kjønnsforskar.

KARI JEGERSTEDT

DANMARK

FORSKERE STRESSER MER ENN ANDRE

Fagforeningen DM har spurt medlemmene sine og funnet ut at forskere opplever mer stress enn ansatte i andre bransjer, skriver danske Forskerforum. Forskere går oftere på jobb om de føler seg syke, og flere forskere beskriver arbeidsplassen sin som preget av stress. Mer enn en tredjedel av forskerne som opplever symptomer på stress, svarer også at de ikke kan utføre oppgavene sine tilfredsstillende. En vesentlig årsak kan være at mange forskere ser på yrket som et kall. Derfor har de vanskelig for å akseptere det når arbeidsvilkårene blir så dårlige at de ikke kan utføre oppgavene så godt som de føler at de burde.

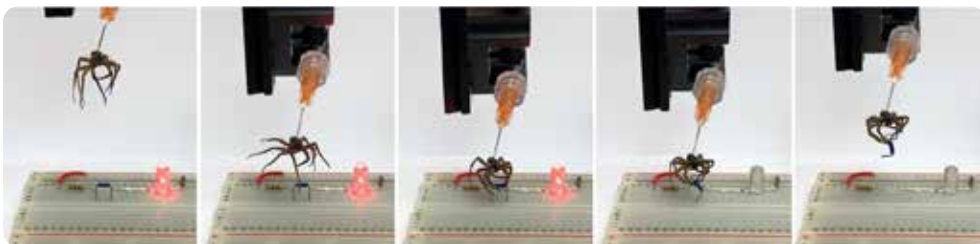
COLOMBIA

Vurderer forbud mot dyreforsøk

■ Den 50 år lange borgerkrigen begrenset hvilke områder forskere kunne kartlegge i Colombia. Nå er den over, men forskerne står overfor en ny utfordring: en voksende dyrevernebevegelse. Et lovforslag som ville totalforby bruk av dyr i forskning og undervisning, ble stoppet, men fortsatt behandler senatet to lovforslag mot dyreforsøk, skriver Nature. Ett av forslagene er å forby dyreforsøk dersom resultatene kan oppnås på andre måter. Et annet forslag er at laveregradsstudenter ikke får delta i dyreforskning, som for eksempel merking av ville fugler. Det er usikkert om forslagene går igjennom.

FOTO: RICKY KHARAWA/UNSPASH

En edderkopp-nekrobot løfter en brikke og bryter en krets slik at LED-lyset slukkes.

USA

Priser til usannsynlig forskning

■ En gjeng forskere i USA ryddet på laben og fant en død edderkopp. Ikke bare undersøkte de hvorfor den lå sammenkrøllet, de fant også på et bruksområde for edderkoppers evne til å krølle sammen beina. Slikt er godt materiale for Ig Nobel-prisene. Ti priser ble delt ut i midten av september, blant annet til forskere som har undersøkt hvordan ansjosens parring påvirker blanding av sjøvann, og hvorfor forskere slikker på fossiler. En gruppe har undersøkt hvordan det påvirker studentene at underviseren kjeder seg, og en annen har telt opp neshårene til avdøde mennesker.

SVERIGE

Rektor frikjent for fusk

■ Minst to av figurene i en studie om solceller ble fabrikkert eller forfalsket, fastslår Nämnden för prövning av oredlighet i forskning, ifølge Sveriges Radio. Rektoren for Uppsala universitet, Anders Hagfeldt (bildet), var en av forskerne bak studien, men sier at feilen var vanskelig å oppdage, og at det er urimelig å forvente at han skulle fordype seg i figurene. Nämnden er ikke enig i dette og kritiserer ham for uaktsomhet, men frikjenner ham for forskningsjuks. I en pressemelding sier Hagfeldt at han er lettet over beslutningen.

FOTO: UPPSALA UNIVERSITET/MIKAEL WALLERSTEDT

LITAUEN

Håper etterutdanning blir redningen

■ Færre fødsler og mange utflyttere fører til befolkningsnedgang i Litauen, og antallet studenter er halvert på 15 år. Færre studenter betyr mindre behov for vitenskapelig ansatte. Fra neste år blir opptakskravene til studier skjerpet, og universitetene frykter at det betyr enda færre studenter. Nettstedet lrt.lt har snakket med flere rektorer. Noen av dem satser på utenlandske studenter fra Afrika og Asia, mens andre setter sin lit til etter- og videreutdanning.

FOTO: PRESTON INNOVATION LABORATORY

Delvis tilbake i Horisont Europa

■ Etter at Storbritannia gikk ut av EU, har de forhandlet i årevis om tilknytningen til EUs forskningssamarbeid. Før de gikk ut, var Storbritannia den største mottakeren av EUs forskningsmidler. Fra 1. januar 2024 får de igjen motta midler, men alt blir ikke som før. Deltakelsen i sensitive programmer, som kvanteforskning og verdensrommet, må vurderes fra gang til gang, skriver Science Business. Storbritannia blir heller ikke med i utvekslingsprogrammet Erasmus+ eller EUs atomforskningsprogram Euratom.

UCA var et av Mellom-Amerikas fremste universiteter, med rundt 500 vitenskapelig ansatte og 6000 studenter.

FOTO: UCA

NICARAGUA

Ortega konfiskerte topp-universitetet

De to siste årene har president Daniel Ortega stengt 26 mindre universiteter og lagt ned landets vitenskapsakademi. For mange gjensto Universidad Centroamericana (UCA) som den siste uavhengige vitenskapelige institusjonen i landet, men 15. august konfiskerte myndighetene universitetet. De anklager universitetet for å være en terrorbase og kaller lederne forrædere, skriver Science.

I 2018 var universitetet et sentrum for en bølge av demonstrasjoner mot president Daniel Ortegas stadig mer diktatoriske styre. I ettertid har kritiske stemmer blitt enda

mer undertrykket. UCA mistet offentlig finansiering, forskere ble nektet adgang til offentlige data, samfunnsforskere ble nøye kontrollert og bankkontoer frosset. I fjor ble rektoren nektet å komme tilbake til landet etter en reise til Mexico. UCA var privat og eid av jesuittordenen, som i økende grad har kommet i konflikt med Ortega etter at den katolske kirken prøvde å megle i oppgjøret etter 2018-protestene.

Nå er universitetet underlagt myndighetenes styre med navnet Universidad Nacional Casimiro Sotelo Montenegro, med løfter om at studentene skal få fortsette.

Streiker fortsatt

■ Fagforeningen University and College Union (UCU) har hatt en streik der studenter siden april ikke har fått karakterer og dermed ikke vitnemål. Denne aksjonen ble avblåst 6. september, skriver BBC, og erstattet med en mer tradisjonell streik den siste uken i september. 140 universiteter er påvirket, men i ulik grad. Fagforeningen ber om inflasjonsjustert lønnsøkning og at universitetene slutter med o-timerskontrakter. Ifølge UCU jobber en tredjedel av ansatte i akademia på midlertidige kontrakter med timelønn.

FOTO: FORSKERFORUMDET

CANADA

Økt sikkerhet etter knivangrep

■ I juni ble en professor og to studenter knivstukket under en forelesning i kjønnsstudier ved University of Waterloo. Skadene var ikke livstruende, men gjerningsmannen er siktet for mordforsøk, og politiet sier angrepet var hatkriminalitet basert på kjønnsuttrykk og kjønnsidentitet. Som et sikkerhetstiltak fjerner nå flere universiteter informasjon om kjønnsstudier og andre kurs om LHBT-tema fra nettsidene sine, blant annet hvor forelesninger holdes, og hvem som foreleser, skriver Canadian Press.

Marit Kolby betaler gjerne prisen for å konfrontere «de ortodokse» i ernæringsfeltet.

Sterk kost

Erneringsbiolog **MARIT KOLBY**
i samtale med Bår Stenvik | Foto: Erik Norrud

Erneringsbiolog Marit Kolby¹ har skrevet en bestselgende bok om mat. Hun dukker til stadighet opp i aviser, kringkasting og podkaster. Og hun har irritert fagfeller ved å så tvil om de nye nordiske kostholdsrådene og utfordre konsensusen i ernæringsfaget.

– Hva er det som plager deg med konsensusen i ernæringsfaget?

– En tilnærming som kalles *nutrisjonisme*, som tilsier at «[M]aten er et transportmiddel for næringsstoffer.» Dette kan spores helt tilbake til ernæringsfagets opprinnelse, da det handlet om å løse problemet med mangelsykdommer knyttet til fattigdom, eller skjorbuk i sjøfarten. Løsningen var å identifisere vitaminene og mineralene og maten som inneholdt dem. Først løste man problemet ved å tilby riktig mat. Men senere, da vi fikk bedre organisk kjemi, kunne vi også isolere og syntetisere næringsstoffer i laben og gi dem som tilskudd. Det var et veldig viktig punkt i vitenskapen, for der mistet vi selve maten.

– Hva betyr det for oss i dag?

– I dag er den klassiske typen mangelsykdommer i stor grad erstattet av problemer knyttet til overflod. Men ernæringsvitenskapen bruker den samme tilnærmingen: Finn næringsstoffet, finn ut hvordan det virker – og juster mengden. Men så er det kanskje ikke så enkelt som at problemet er for eksempel *fett*. Da leter man videre: Er det *mettet* fett da? Nei vel? Men da må det være *undergrupper* av mettet fett. Og så graver man seg mer og mer ned. I stedet for å se på maten som et hele.

Kolby forklarer sitt eget mat-syn med sin tverrfaglige bakgrunn: Før hun studerte ernæring på Universitet i Oslo (UiO), tok hun nemlig en bachelor i matvitenskap ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

– Det var forskjellige verdener. Ernæringsmiljøet på UiO sentrerer seg rundt mennesket. NMBU har mer grunnleggende naturvitenskap, kjemi, biologi, økologiske prinsipper og evolusjonsbiologi. Jeg hadde mye om prosessering i næringsmiddelteknologi, og mikrobiologi gikk rett hjem hos meg, så jeg fortsatte å følge forskningen på prosessering og tarmflora. De to feltene er koblet sammen: Prosesseringen påvirker tarmfloraen, som igjen påvirker helsa vår. Men jeg så at dette ikke var tema i det hele tatt i ernæringsvitenskapen. Da skjønnte jeg at det var veldig store hull i forståelsen av maten vår og hvordan den påvirker oss.

– Kunnskapsgrunnlaget for å si at vi må kutte så mye ned på det røde kjøttet, er syltynt.

¹ Høyskolelektor ved Oslo Nye Høyskole. Bachelorgrad i matvitenskap fra NMBU i Ås og mastergrad i ernæringsbiologi fra UiO. Forfatter av boka *Hva og når skal vi spise?* og en kommende kokebok. Skapte oppstuss i vår da hun var én av flere eksperter som ikke ville ha navnet sitt på de nye nordiske kostrådene, etter å ha bidratt som fagfellevurderer på en bakgrunnsartikkel.

– Har du et eksempel?

– Hvert år legger Helsedirektoratet fram en rapport om «Utviklingen i norsk kosthold». Der presenteres kostholdet som næringsstoffer: fett, sukker, salt, proteiner og karbohydrater. *Hvordan er utviklingen i fettinntaket – går kurven opp eller ned?* Og matvaregrupper: *Hvor mye meieriprodukter og hvor mye fisk spiser vi?* Men hva er fisk? Er det filet, eller er det disse friterte, fylte greiene? Det trenger vi å snakke om.

– Husker du første gang du skjønnte at det kunne være en kontroversiell posisjon?

– Jeg var invitert til et dagsseminar på Stortinget om norsk matproduksjon, der jeg la fram det vi visste om ultraprosessert mat, og noen tanker om hva jeg mener vi skal gjøre med den nye kunnskapen som har kommet fram. En sentral person fra Helsedirektoratet ble så sint på meg, og konfronterte meg aggressivt, både i tale og kroppsspråk. Jeg var helt satt ut.

– Hva hadde du sagt?

– Jeg pekte på at disse merkelappene med salt, fiber, fett og slikt ikke er tilstrekkelige for å lede oss til bedre mat. Og kostrådene våre baserer seg i stor grad på at man skal justere mengden av disse næringsstoffene. Så jeg pekte egentlig på at arbeidet deres er utilstrekkelig for å bedre befolkningens helse.

– Hvordan da?

– Avtalen mellom helsemyndighetene og industrien er at de liksom skal lage sunnere mat til oss ved å redusere salt, mettet fett og sukker. Men det vi egentlig gjør da, er å åpne en gigantisk dør hvor det står «sukkerfritt» og «fettreduert». Da får vi elendige produkter som vi absolutt ikke har behov for, men som er sukkerfrie og «magre» – dermed er de liksom frikjent. Vi leder ikke folk til faktisk bedre kvalitet på maten, i stedet ender vi opp med hyllevis av proteinsjokolader og andre ultraprosesserte, sunnvaskede produkter.

– Du har også snakket positivt om kjøtt, noe som har skaffet deg ekstra mye kritikk?

– Jeg kunne gjort det enklere for meg selv ved ikke å si noe om det. Men poenget mitt er jo slettes ikke at vi skal spise *mer* kjøtt. Jeg mener bare at *kunnskapsgrunnlaget* for å si at vi må kutte ned så mye på det røde kjøttet, er syltynt. Vi skal ikke gi sterke anbefalinger ut fra svak evidens. Og det er svak evidens!²

– Når jeg leser boka di, virker det som det er så motstridende og lite vi vet sikkert, både om kjøtt og tilsetningsstoffer og alt? Hva skal vi tenke om bevisbyrden?

² Slik utdypet Kolby hva hun mente om evidensen: «Tarmkreft er det eneste helseutfallet som rødt kjøtt faktisk er koblet mot. Men i en av samleanalyserne det vises til, er sammenhengen ikke statistisk signifikant – og det på et dobbelt så stort inntak som det vi nå rådes til. Og den består av åtte understudier, hvorav sju heller ikke viser en statistisk signifikant sammenheng. Hadde du byttet ut den ene, som faktisk er signifikant med en annen studie, kunne du fått en helt annen konklusjon. Og så ser du at den ene studien som har kommet med, hvor det ser ut som det kanskje er litt problematisk, ja – det er studien til hun som har forfattet denne rapporten. Så det er ting som skurrer der.»

■ – Hvis vi bare skal formidle om de tingene vi er enige om, så beveger vi ikke fagfeltet vårt framover, sier Marit Kolby.

– Her er det jeg synes er merkelig: Hvis man har en veldig svak mistanke om at kjøtt kan ha uheldige helseeffekter, så gir man sterke anbefalinger om å kutte mye ned – selv om det har vært en del av kostholdet vårt gjennom hele evolusjonen. Mens tvilen derimot skal komme den mistenkte *til gode* når det er snakk om et tilsetningsstoff som plutselig kom inn en eller annen gang på 1970-tallet for å gjøre et industriprodukt mer fristende.

– **Men en innvending er vel at når man først trekker inn evolusjon, går det også an å si at alt fra sykler til antibiotika er «unaturlig», mens patriarkat er «naturlig»?**

– Joda. Men når jeg har blitt kritisert for å drive med «pseudovitenenskap», er det ikke det jeg egentlig har gjort. Jeg har snakket om dataene og evidensen som finnes, og i tillegg brukt den evolusjonære tankegangen som én av flere innfallsvinkler – for å se hvordan alle brikkene passer sammen. Men det er ikke «lov» i ernæringsvitenskapen å bruke evolusjonære argumenter. Så da brukes det for å diskreditere og avfeie meg i stedet for faktisk å diskutere det faglige argumentet. Herregud, ernæringsfaget, altså. Det er et vepsebol.

– **Hvorfor blir folk så sinte?**

– Hele deres identitet som fagpersoner er formet av den nutrisjonistiske tankegangen. I tillegg sitter de jo på definisjonsmakten, og det er et godt sted å sitte. «Det jeg sier, er viktig for folk.» Så kommer det noen og sier: «Det du har bygget din karriere på, det er ikke så viktig.» Da blir noen veldig utrygge – og noen blir nysgjerrige.

– **Å?**

– Ja, noen synes det jeg snakker om, er kjempespennende: «Fortell meg mer. Hvordan kom du fram til det?» Mens andre er sånn: «Dette vil vi ikke høre snakk om.» Eller de gjør spytegn eller sier at de *får kreft av å høre meg snakke*.

– **Virkelig?**

– Ja. Og jeg blir kalt *fastedronning* og *kranglefant* og *pseudovitenskapelig kjøttaktivist*. Det er pussig at man har en sånn veldig trang til å sette merkelapper på folk. Det er en interessant del av den menneskelige psykologien.

– **Kanskje det er hjernens versjon av «All models are wrong, some are useful»?**³

– Ja, det er lettere når man kan putte hverandre i bås, og jeg jobber også med å forenkle. Min drift er å formidle alt det spennende som skjer i forskningen. Da må jeg oversette til et språk som folk forstår, og så blir prisen at forbeholdene forsvinner. I tillegg vil ikke folk høre forbeholdene, de vil ha enkle kategorier. Og så får man den forenklede versjonen i retur.

– **Tenker du på reaksjoner fra fagfeller som har sett medieoppslag med deg?**

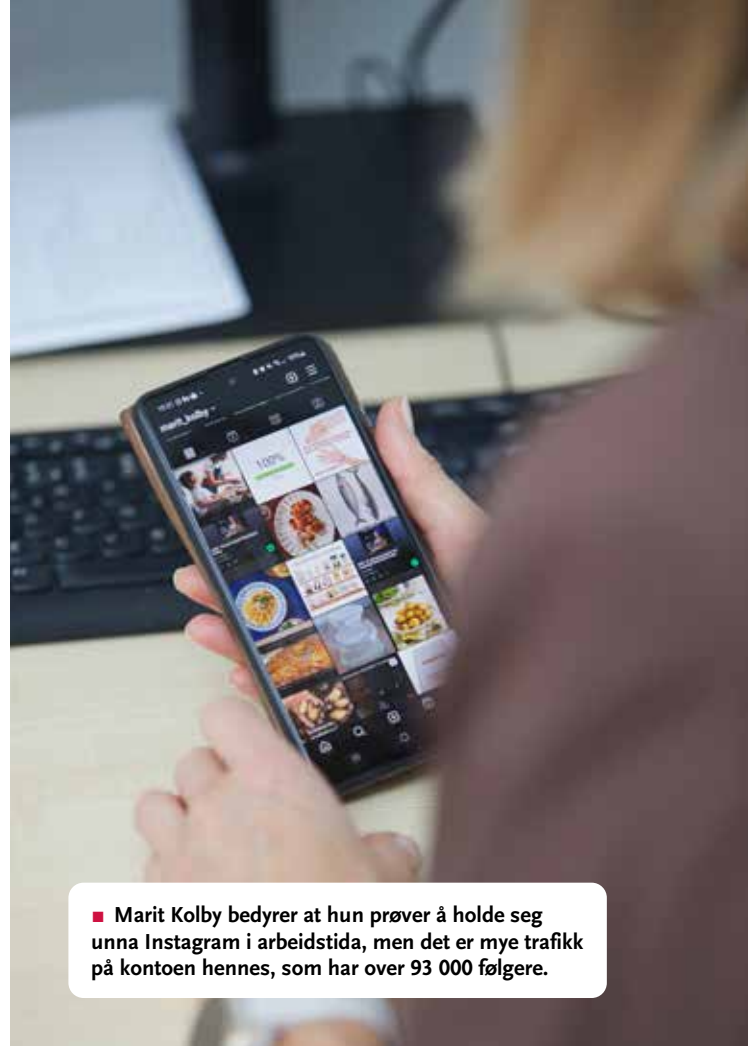
– Ja. Da Dagsavisen intervjuet meg om boka mi, skrev de at jeg mener at «mellommåltider er roten til alt ondt», selv om jeg aldri sa det. Det var sånn jeg lærte at jeg må be om sitatsjekk på ingressen. Men jeg tenkte jo også at alle som jobber med formidling, selv vet hvordan man fort blir framstilt på en annen måte i media enn det man egentlig ønsker: *De skjønner sikkert at jeg ikke mener DET, det blir for teit*. Og likevel: Den har jeg fått slengt etter meg mange ganger: «Ja, du sier jo at mellommåltidene er roten til alt ondt!»

– **Hva tror du kunne gjøre ordskiftet bedre?**

– Jeg elsker ytringsfrihetsreglene til Kierulf-utvalget.⁴ Blant annet

– Herregud, ernæringsfaget, altså. Det er et vepsebol.

³ Statistikeren George Box formulerte dette i 1976, og mente noe sånt som at verden er veldig kompleks, og at for å håndtere det må vi forenkle, og da mister vi alltid litt kompleksitet på veien.

■ Marit Kolby bedyrer at hun prøver å holde seg unna Instagram i arbeidstida, men det er mye trafikk på kontoen hennes, som har over 93 000 følgere.

handler det om å tolke dine meningsmotstandere i beste mening, også når de ikke er enige med deg.

– **Føler du at du selv etterlever det prinsippet?**

– Ja, ofte når jeg får motreaksjoner som jeg tenker på som irrasjonelle, prøver jeg å sette meg inn i hva som egentlig får denne personen til å reagere sånn. Også for å kunne være smartere selv ved neste korsvei.

– **Hvordan, for eksempel?**

– Når jeg advarer mot ultraprosessert mat, er det en del som får helt fnatt. Da tenker de: «Men vi må ikke stille spørsmål ved grovbrød!» For noen grovbrød kan jo være ultraprosessert. Så deres frykt er at folk begynner å unngå brød basert på budskapet mitt. Da blir det viktig for meg å poengtere at det *ikke* er det som er hensikten her. Mitt poeng er at vi må velge den beste maten blant alternativene. Vi må velge brød av bedre kvalitet.

– **Av og til mistenker jeg at kostholdseksperter egentlig er enige om det aller meste, men at det forsvinner bak den høylutte kranglingen?**

– Det er litt sant. Da jeg var med i panelet på «Debatten» i NRK, var vi egentlig enige om at det ikke er noe problem at noen velger å utsette frokosten. Likevel blir det hausset opp som en kjempetor uenighet. Journalistene er lært opp til å lage saker hvor man stiller fagpersoner opp mot hverandre og prøver å få de mest bombastiske uttalelsene. Eller man prøver å få dem til å si noe som gjør at man kan lage store overskrifter: «Kolby går i strupen på Hjelmæsæth».⁵

– **Du kjente deg ikke igjen i den?**

– Nei, mitt poeng var at her formidlet han en faglig feil, og den ville

⁴ Et utvalg ledet av Anine Kierulf leverte i 2022 en rapport til regjeringen om hvordan den akademiske ytringsfriheten kan styrkes.

jeg rette opp. En annen anerkjent ernæringsprofessor har sagt til meg: «Jeg syns du skal formidle mer konsensus.» Men hvis vi skal bare formidle om de tingene vi er enige om, så beveger vi ikke fagfeltet vårt framover. Det er ikke noen vits i at vi står der alle sammen og forteller om og om igjen hvor bra det er med frukt og grønt. Det er ikke der skoene trykker. Så jeg oppfatter det mer som en slags mild irettesettelse: *Ikke kom og lag bråk i feltet vårt*. Og det synes jeg er lite vitenskapelig.

– **Hvordan?**

– Vi lærte på studiet at det er viktig å bygge stein på stein med kunnskap. Men av og til må man kanskje se litt på hvordan det er i fundamentet der nede også. Kan vi legge på mer stein her nå, eller vakler det litt der nede? Må vi justere litt i bunnen av den grunnsteinen her før vi legger på mer?

– **Som en sann journalist har jeg trukket fram konfliktene, men får du støtte også?**

– Jeg får 90 prosent støtte og 10 prosent kritikk. Arbeidsgiveren backer meg 100 prosent. Mange spør om det går bra med meg, og ivaretar meg, og pensjonerte forskere sender meg e-poster og sier at de gjenkjenner hersketeknikkene jeg blir utsatt for.

– **Å, hva slags teknikker da, for eksempel?**

– I fjor var jeg på en ernæringskonferanse der en sentral person i ernæringsfagmiljøet brukte løsrevne sitater fra et intervju som handlet om hvordan jeg personlig har endret min måltidsrytme, og satte det i kontekst av «dette er ikke sånn vi jobber vitenskapelig». Jeg

tåler det, men jeg ba om et møte i ettertid for å ta opp hans rolle og hva slik oppførsel gjør med fagmiljøet. Hvordan påvirker det andre som kunne ha lyst til å ytre seg mot «de ortodokse»? Jeg opplever det som en slags sensur av den faglige debatten.

– **Er det et kjønnsaspekt her også?**

– Ernæringsmiljøet er dominert av kvinner, men topp-posisjonene er dominert av menn. Jeg føler at man som kvinne fortere blir satt i en litt sånn kranglete bås. Men jeg vet ikke om du skal ta med det, jeg vil ikke bli framstilt som sytete og «stakkars meg». Jeg har valgt å ta den posisjonen jeg har, og har skjont hva det innebærer. Så gjør jeg det likevel, for jeg mener at det er viktig. Og jeg har stor støtte i fagmiljøet. En del av mine kritikere er nok ikke klar over at jeg har støttespillere i deres krets som forteller meg hva som skjer. Så disse kritikerne har ganske selvsikkert stått og snakket om hvorfor man ikke skal høre på meg, mens den de snakker til, faktisk mener at det skal man absolutt gjøre.

– **Men hva sier det om miljøet at de stille støttespillerne dine er så stille?**

– Når de ikke ønsker å ta konfrontasjonen der og da, skyldes det nok de steile frontene og de fiendtlige diskusjonene. Å ta del i dem krever altfor mye. Hvis jeg hadde blitt kastet ut i det jeg har vært ute i nå, for tjuv år siden, hadde jeg sikkert endt opp med et nervøst sammenbrudd. Men jeg har gradvis grodd tykkere og tykkere hud. Jeg har lært å ikke ta det personlig, og funnet noen teknikker for å takle det.

– **Som hva?**

– Interessen for psykologi hjelper meg litt med å forstå hva som skjer, og hvordan jeg kan håndtere det bedre. Når jeg ser en eldre professor som står og snakker til meg på en nedlatende måte, så tenker jeg: «Du er redd, du! Du er redd meg!» Og da synes jeg at det er litt gøy. ●

5 Strupe-formuleringen om fedmeekspert Jøran Hjeltnes var formulert av NRK i ingressen til en nettsak. Tittelen var «Krangler om ultraprosessert mat: – En hype, sier fedmeekspert».

Hus kan lære seg å spare strøm

Ved hjelp av kollektiv intelligens kan klynger av hus spare strøm saman, fortel forskarar i Ålesund.

AV KRISTIN STRAUMSHEIM GRØNLI

Utstyr blir installert i eit av bygga til kommunen. Mohammadreza Aghaei gjer jobben saman med prosjektpartner og kommunal byggforvaltar Per Martin Leinan. Foto NTNU

FORSKAR: Mohammadreza Aghaei, seniorforskar ved NTNU Ålesund, saman med kollegaer i inn- og utland

PROSJEKT: COLLECTiEF – Collective Intelligence for Energy Flexibility (2021–2025)

METODE: Utvikling og testing av både program og maskinvare

UUNNVERLEG VERKTØY: Programmeringsspråket Python og simuleringsplattforma DIMOSIM

FOTO: KRISTIN S. GRØNLI

– Målet er bygg som automatisk reduserer forbruk og kostnader og samtidig svarer på behova til energinettet. Alt utan at komforten må ned, seier prosjektleiaren Mohammadreza Aghaei.

Avsindige straumprisar skrik mot deg frå ei nettavis eller ein eller annan app. Du vrenger ned termostatar, skrur av brytarar og innfører dusje-, klesvask- og oppvaskforbod for heile familien.

Du overvaker prisutviklinga og tek så vidt sjansen på klesvask klokka fire ein morgon, medan du leitar fram ullgenseren. Innetemperaturen har stupt til 16 grader.

Du er redd badegolvlet kan gi frostskeidar. Gode avgjersler om straum er lettare sagt enn gjort. Kor mykje og kor lenge kan varmen skruast ned utan at dei som bur i huset, byrjar å fryse? Når er det mest økonomisk og miljøvenleg å køyre oppvaskmaskina?

Prosjekt i seks land

Kanskje er det ei trøyst at forskarar jobbar med system som kan gjere husa smarte nok til å ta slike avgjerdar på våre vegner.

– Det ligg eit stort potensial i enklare, kjappare og ikkje minst automatisk styring av straumbruken – for alle slags bygg, seier Aghaei, prosjektleiaren og seniorforskar ved NTNU Ålesund.

Slikt kan spare både straum og pengar og bli ein viktig ressurs for straumnettet – både for å balansere produksjon og forbruk og for å hindre overbelastning.

Smarte bygg kan nemleg få spørsmål om å redusere forbruket ei lita stund. Saman kan mange slike hus bli ei kraft å rekne med. Oppskaleringa skal skje ved å etterlikne svermferd i naturen, som til dømes fiskestimar.

Prosjektet har partnarar i seks europeiske land og omfattar kommunale bygg i Ålesund, bustadblokker i Milano i Italia, ein «living lab» i Grenoble i Frankrike og fleire universitetsbygg i Nikosia på Kypros.

Finansieringa kjem frå EU-programmet Horizon 2020 og er på 40 millionar kroner over fire år.

Forskarane brukar slike eittkortsdatamaskiner som «hjerne» for husa dei har med i prosjektet. Foto: Michael H/Creative commons

Billig utstyr

– Vi utrustar husa med utstyr som gjer dei i stand til å lære seg mønstera og behova til bebuarar og brukarar, og til å sjå dette i samanheng med både straumprisane og behova til energisystema, forklarar Aghaei.

Tenk deg ein periode med sprengkulde. Tusenvis av smarte hus lar vere å køyre oppvaskmaskina rett etter middag og pausar henne i staden til utpå kvelden. Slik kan dei vere med på å hindre at nettet blir overbelastet når alle kjem heim frå jobb og skrur opp varmen samtidig.

Prosjektet har mange industripartnarar i inn- og utland, og ein stor del av utstyret er spesialutvikla, inkludert sensorar som måler både temperatur, luftkvalitet og lysnivå. Det må til for å sikre at komforten held seg.

Medya Temelli Fenerci er koordinator i prosjektet og rådgivar ved NTNU Ålesund. Ho understrekar at det ikkje skal bli dyrt.

– Vi satsar på å gjere det enkelt og billeg å oppgradere smartnivået til både gamle og nyare hus, forklarar ho.

Til dømes tek forskarane i bruk smartpluggar og smarte termostatar for elektriske apparat som ikkje er smarte i utgangspunktet, som oppvaskmaskin, kjøleskap og radiatorar.

Fleksibilitet

Bygg brukar i dag 40 prosent av energien i Noreg, ifølgje SINTEF. Talet er tilsvarende for EU.

– Potensialet for energieffektivisering ved hjelp av smarte løysingar er stort. Nesten 75 prosent av bygningsmassen i EU er eksisterande bygg med smartnivå på null, utan mogelegheiter til å interagere digitalt med straumnettet og brukarane, seier Aghaei.

Å byte frå fossile brensel til elektrisitet er eit sentralt tiltak for å nå klimamål og grøn omstilling. Påkjenninga på straumnettet vil difor auke og straumsparing bli viktigare.

– Systemet vårt skal redusere straumforbruket i deltakande bygg med minst 16 prosent, seier Aghaei.

Her i landet har vi god tilgang på energi, men straumnettet er ikkje dimensjonert for at mange kan bruke veldig mykje samtidig. Å skubbe ein del av forbruket vekk frå rushtida kan vere med på å spare samfunnet for kostbar og gjerne upopulær utbygging av nettet.

Fagtermen her er «fleksibilitet».

– Auken i bruk av energi frå variable kjelder som solcellestraum og vindkraft er med på å gjere dette stadig meir relevant, seier Aghaei. →

– Systemet vårt skal redusere
straumforbruket i deltakande bygg
med minst 16 prosent

MOHAMMADREZA AGHAEI

Slik forbrukarfleksibilitet har allerede blitt handelsvare.

Data i kanten

Aghaei viser til marknadsoperatøren NODES, som er eid av Agder Energi og tilbyr lokale marknadsplassar for fleksibilitet. Her kjøper nettselskap frå mellomaktørar som straumleverandøren Tibber.

Ein slik aktør kan samle fleksibilitet frå kundar som har installert smarte løysingar, til dømes for lading av elbilen. Dette blir bil-

ligere mot at straumselskapet kan styre lade-tidspunktet og hastigheita på ladinga. Det statlege organet Enova gir tilskot til bustader som skaffar seg denne typen smarte styrings-løysingar.

I NTNU-prosjektet vil forskarane at husa sjølve skal justere forbruket, basert på det bygget har lært om brukarane, og det brukarane eller bebuarane sjølve har lagt inn av preferansar.

– Dei fleste liknande system tek i bruk sky-lagring av data. I systemet vårt vil data om det

som skjer i huset, bli i huset, seier Aghaei. Prosjektleiaren understrekar at dette styrker personvernet og reduserer risiko. Informasjon om forholda i ein bustad kan til dømes hjelpe innbrotstjuvar med å vurdere om huset står ferietomt.

Forskarane tek i bruk noko som heiter kantberekning eller «edge computing».

Det handlar om å bringe berekning og datalagring nærare datakjeldene.

I veggen eller taket installerer forskarane ei lita og rimeleg eittkortsdatamaskin (Raspberry Pi). Hit kjem alt frå målingar av innemiljøet og mønsteret til brukarane til innstillingar som brukarane sjølve har lagt inn i ein app på mobiltelefonen, og informasjon om straumprisar og eventuelle førespurnader frå straumnettet.

– På eittkortsdatamaskina blir alt dette mata inn i enkle og lette algoritmar som gjer at huset kan ta fornuftige avgjerder, seier Aghaei.

– På eittkortsdatamaskina blir alt mata inn i enkle og lette algoritmar som gjer at huset kan ta fornuftige avgjerder.

MOHAMMADREZA AGHAEI

- ◀ Initiativtakar Amin Moazami og prosjektleiar Mohammadreza Aghaei ladar sensorar som skal ut i bygg som tek del i prosjektet. Foto: NTNU
- ➔ Mohammadreza Aghaei og Medya Temelli Fenerci viser fram ein av sensorane som er plasserte ute i alle bygningane som tek del i prosjektet. Foto: Kristin S. Grønli
- ⬇ Forskarane i COLLECTIEF har henta inspirasjon frå fiskestimar. Foto: oliver.dodd/Creative commons
- ⬇ Mohammadreza Aghaei kikar etter «hjernen» i systemet, ei lita eittkortsdatamaskin, i taket ved Hatlane omsorgssenter. Foto: Kristin S. Grønli

Utviklinga av algoritmane og sjølvne maskinlæringa er fundamentet for den kunstige intelligensen i systemet, og utgjer ein stor del av forskinga i prosjektet.

Bygg i stim

Oppsettet legg til rette for å skalere opp ved hjelp av kollektiv intelligens.

Bisvermar, fiskestimar, maurtuer og fugleflokkar er alle døme på avansert formasjon i samansette system. Fiskestimen vender lynraskt når spekkhoggaren nærmar seg, så kjapt at det kan sjå ut som fiskane tenker med den same hjernen.

I NTNU-prosjektet er førespurnaden frå straumnettets spekkhoggaren, medan husa i nabolaget eller byen er fiskane.

– Stimen har ikkje behov for at kvar enkelt fisk har høg intelligens, forklarar Amin Moazami.

Han er initiativtakar til prosjektet og var prosjektleiar den første perioden, før han

bytte til ei forskarstilling ved SINTEF i Oslo. Han har framleis ei rolle i prosjektet og rettleier doktorgradsstudentar som deltek.

– For oss blir energiflyten det dynamiske fenomenet (stimen) som kan styrast ved hjelp av kollektiv intelligens, seier Moazami. Husa bestemmer sjølvne korleis dei vil reagere på signal frå straumnett, inkludert kva dei eventuelt vil gjere for å justere ned forbruket ei stund.

– I løpet av prosjektet skal vi teste slik kollektiv intelligens i Ålesund – i ei gruppe på sju bygningar.

Kommunen er med

Ålesund kommune har med to barneskular, ein ungdomsskule, eitt kontorbygg, to omsorgssenter og ein idrettshall i prosjektet. Per Martin Leinan er byggforvaltar og ENØK-ansvarleg i Ålesund kommunale eigedom.

– Motivasjonen er meir enn berre moge-

legheita for reduserte straumrekningar. Som kommune må vi vere pådrivarar i det grønne skiftet. Det er interessant å vere tett på utviklinga og kanskje få sjansen til å ha ein liten innverknad, seier Leinan.

Prosjektet har dessutan som mål å bruke relativt enkle grep for å gjere bygg fleire hakk smartare.

– Det er ei gulrot i seg sjølv, seier byggforvaltaren.

Han legg til at prosjekt som dette også skaper engasjement – ikkje berre i kommuneleiinga og rundt den, men også blant brukarane av bygga – som får vere med og påverke resultatet gjennom spørjeundersøkingar og liknande.

– Eg har heilt klart trua på denne forskinga, seier Leinan.

Prosjektet er marknadsnært, og forskarane satsar på kommersialisering av pakkeløysinga med maskinvare og programvare når prosjektperioden er over. ●

FOTO: RIKSARKIVET

VEGAR

- a) Kva er namnet på det planlagde, ferjefrie sambandet mellom Os og Stord på E39?
- b) Kva for gate er det som her blir kryssa?

- c) Kva for europaveg er du på når du køyrer gjennom Lærdalstunnelen?
- d) Kva kallast det omfattande handelsnettverket mellom aust og vest som i Europa særleg blir forbunde med reisene til Marco Polo?
- e) Det første sporet på debutalbumet til Rolling Stones har namn etter ein myteomspunnen veg mellom Illinois og California – kva nummer har denne vegen?

- a) Hordfast
- b) Abbey Road
- c) E6
- d) Silkevegen
- e) 66 (Route 66)

SPRÅK I EUROPA

- a) Kva for europeisk stat har latin som offisielt språk?
- b) Nemn minst to av dei tre offisielle språka i Belgia

- c) Kva for språkfamilie høyrer ungarsk og estisk til?
- d) Nemn minst fire av dei fem målformene som høyrer inn under dei to offisielle språka i Noreg.
- e) Kva for europeisk språk tilhøyrer same språkfamilie som arabisk og hebraisk (den semitiske), men har mange lånord frå italiensk og blir skrivne med det latinske alfabetet?

- a) Vatikanstaten
- b) Nederlandsk, tysk og fransk
- c) Den finsk-ugriske
- d) Bokmål, nynorsk, nordsamisk, sørsamisk, lulesamisk
- e) Maltesisk

FOTO: ERIC GABA, CC BY-SA 3.0

ALTA

- a) Kva er det som har gitt Alta plass på UNESCOs verdsarvliste?

b) Kva heiter plassen der aksjonistar blokkerte vegen for anleggsarbeidarene under Alta-aksjonen?

- c) Kva heiter skiløparen frå Tverrelvdalen som på heroisk vis heldt unna for russaren på sisteetappen og sikra norsk stafettsiger under ski-VM i 2017?
- d) Kva heitte det enorme tyske slagskipet som vart påført store skadar under allierte angrep då det låg i Kåfjord ved Alta i 1943, før det året etter vart senka utanfor Tromsø?

- e) Trygve Slagsvold Vedum annonserte nyleg at Alta skal få ei ny utdanning med 24 studieplassar frå 2025. Kva slags utdanning er det tale om?

- a) To svar er godkjende: Høllerstingar og fjellet Lille-Raipas, eit målepunkt på Struves meridianboge
- b) To svar er også her godkjende: Stilla og Nilipunktet
- c) Finn-Hågen Krogh
- d) Tirpitz
- e) Politutdanning

HØNE OG HANE

- a) Kva for insektorden høyrer marihøna til?
- b) Kva heiter denne Frp-politikaren som med sine 22 år var yngst av alle då ho vart innvald på Stortinget i 2009?

- c) Kva heiter den einaste nasjonale fjørferasen i Noreg?
- d) Kva for folkeminnesamlar publiserte «Pål sine høner» i 1863?
- e) Kva vil det seie at høns myter (noko dei gjer om hausten)?

- a) Biller
- b) Mette Hanekamhaug
- c) Jærhøns
- d) Peter Christen Asbjørnsen
- e) At dei skifter fjør

FOTO: FRP

Drageeksperten

John-Wilhelm Flattun frykter fagbibliotekarene forsvinner.

– **Hvordan er det å være både bibliotekar, underviser og forsker?**

– Som fagbibliotekarer er vi ikke bibliotekarer i klassisk forstand, som de fagutdannede bibliotekarene på huset, vi kommer fra forskningen. Vi er en etterlevning fra de gamle universitetene. De fleste av oss har doktorgrad og har det faglige ansvaret for et fag ved å undervise i fagenes samlinger, fagets kilder og hvordan vi kan bruke dem i oppgaveskriving på alle nivåer – i tillegg til forskning. Vi er litt sånn begge deler, en liten snodig, men fin rase igjen i akademia.

– **Hva jobber du med for tiden?**

– Jeg underviser på masternivå, særlig i hvordan man skriver en masteroppgave, i kildekritikk og i hvordan finne frem i informasjonsjungelen som studentene blir utsatt for.

– **Hvordan er stemningen såpass tidlig i semesteret?**

– Den blir jo mer spent utover høsten, og da kan biblioteket fungere som en trygg havn for studentene. Det er mer ufarlig hos oss enn å sitte i de store auditoriene og å snakke med professorene.

– **Hva er det beste med jobben?**

– Biblioteket er en frihavn også for forskere, det er stor frihet til tverrfaglig forskning. Vi er en blandet gjeng av vitenskapelig og faglig ansatte, uten de store skillelinjene som finnes mellom instituttene og fakultetene. Vi har en helt unik måte å sette oss ned sammen og spørre på: «Hvordan kan vi gripe an dette?» For eksempel nå når kunstig intelligens kommer i alle mulige rare fasetter.

– **Og det verste?**

– Det blir stadig flere arbeidsoppgaver også her, og press på søknadsskriving,

FOTO: UNIVERSITETET I BERGEN

JOHN-WILHELM FLATTUN

Styreleder i Forskerforbundets bibliotekforening (FBF)

STILLING

universitetsbibliotekar, fagansvarlig for engelsk, kunsthistorie og teatervitenskap ved Universitetet i Bergen

UTDANNING

Utdanning: i sluttfasen av arbeidet med en doktorgrad i kunsthistorie, med fagbakgrunn i kunsthistorie og engelsk litteratur

publisering og undervisning. Det er stadig endringer, og vår rolle som institusjon føles usikker.

– **På nettsidene deres er du listet opp som ekspert på en rekke ting, som kildekritikk, universitetspedagogikk, tidlig moderne litteratur og kunst – og drager?**

– Jeg har jobbet med kongehuset Tudor – dronning Elisabeth, Henrik 8. og den gjengen der. Et av symbolene deres var dragen. Det er gøy å kunne introdusere

meg som drageekspert for studentene. Jeg vil vise dem at det er lov å utfordre det man kan jobbe med på universitetet. Så jeg har fått flere og flere bilder og tegninger av drager av studentene.

– **Og så noen faste spørsmål: Hvordan ser kontoret ditt ut?**

– Det er fullt av bøker, en lenestol, tepper og en samling kaffekopper fra forskjellige steder. Kunst overalt, og altså drager opp etter veggene. Både studenter og kollegaer kommer ofte innom for å slå av en prat.

– **Hvor tenker du best?**

– Når jeg løper eller går tur i skogen og i fjellene rundt Bergen og tankene kan flyte fritt.

– **Hvis du skulle jobbe på en helt annen institusjon, hvor skulle det vært?**

– Jeg ville vært kokk om jeg skulle tenke helt annerledes, på en koselig plass på et lite fjellhotell.

– **Har du noen ord til forsknings- og høyere utdanningsminister Sandra Borch?**

– Som forskningsbibliotek blir vi ikke anerkjent som en del av det forsknings- og undervisningsmessige fellesskapet. Vi er få og ikke så synlige, men gjør veldig viktig forskning. Vi har for eksempel liten mulighet til å søke forskningsmidler, og en førstebibliotekar, som tilsvarer en førsteamanuensis, har ikke en professormulighet.

✦ AV SIGNY GRAPE

– Musikkhøgskolen skal speile samfunnet, og det har de klart på forbilledlig vis, sier pianist og professor emerita Liv Glaser.
Foto: Lina Christensen

MUSIKKHØGSKOLEN 50 ÅR

– Grunnfjellet i norsk musikkliv

Musikkhøgskolen jubilerer. Pianist Liv Glaser har vært med helt siden 1973.

Med hodet vendt oppover snur en klynge med ansatte og studenter ved Musikkhøgskolen seg etter musikken som fyller den freskekleddede Rådhushallen i Oslo. På balkongen står elleve musikkstudenter som etter tur spiller på instrumenter som bukkehorn, kuhorn og lur. Noen av dem setter i gang med kveding. Anledningen er Musikkhøgskolens 50-årsjubileum. En bunadskledd Oslo-ordfører Marianne Borgen har akkurat erklært at norsk musikkliv hadde vært fattig uten dem. Og ordføreren har mye å være glad for, skolen utdanner en mengde av Oslos kulturskolelærere.

Forskerforum blir geleidet av en entusiastisk kommunikasjonssjef til det han omtaler som Musikkhøgskolens «grand old lady», hun som har vært tilknyttet høyskolen siden de holdt til i et «skur». Liv Glaser har undervist i klassisk klaver helt siden Musikkhøgskolen ble opprettet i 1973.

– Jeg synes det er fantastisk å komme hit og feire. 50 år – som jeg har fått lov til være med på. For jeg har vært med helt til nå, sier en begeistret Glaser.

Hun er pensjonist nå, men stepper innimellom inn hvis det trengs vikar. I 50 år har hun fått lov til å holde faget sitt ved like.

– Musikkhøgskolen er innehaver av fire fantastiske historiske klaverer, hvorav to er originale, og strekker seg fra cirka 1790 til 1860. Det dekker veldig mye av reportaret vårt. De har utviklet seg fra fem oktaver til syv og en halv oktav, forteller Glaser.

Debatt i 150 år

Da Musikkhøgskolen ble opprettet i 1973, hadde debatten om en offentlig musikkhøyskole vart i 150 år, forteller Alfred Fidjestøl, forfatter av boka *Noregs musikkhøgskole. Femti år med notar, unotar og fotnotar*. Noe av det første man tenkte på da Norge ble en selvstendig nasjon i 1814, var hvilke institusjoner en moderne stat bør ha – offentlig musikkutdanning var en selvfølgelig del av diskusjonen. De største byene hadde musikkonservatorier, men det fantes ingen utdanningsmuligheter i offentlig regi.

– Det var en uholdbar situasjon. De mest ambisiøse måtte til utlandet for å få topputdanning. Oslo-filharmonien og Bergen Filharmoniske Orkester klarte ikke å rekruttere musikere, sier Fidjestøl.

Nesten halve boka handler om tilblivelsen, forteller Fidjestøl. Særlig betent var debatten om hvor høyskolen skulle plasseres. Det

sentrale musikkmiljøet i Oslo argumenterte for hovedstaden. Men Bergen hadde et symbolsk ess i ermet, Edwards Griegs hjem Troldhaugen.

Avstemningen i Stortinget skjedde på kveldstid fredagen før 1. mai 1972. Mange politikere hadde tatt langhelg, og Stortinget var halvfullt. I tillegg hadde partiene fristilt kandidatene sine. Det endte med fem stemmers overvekt i favør av Oslo.

– Jeg er ganske sikker på at det kunne blitt et annet utfall dersom Stortinget hadde vært fullt, sier Fidjestøl.

– Hvis alle var forent om at en selvstendig nasjon må ha en egen musikk-utdanning, hvorfor tok det så lang tid?

– Det er én-til-én-undervisning, man kan ikke bare samle studentene i en gruppe. Det er ekstra dyrt, det sitter langt inne å finansiere, sier Fidjestøl.

Øvde på do

For eksempel kom behovet for en egen bygning i andre rekke. «Vårt krav er ikke luksus, men rimelige arbeidsforhold», stod det på et banner da høyskolen aksjonerte for et eget bygg i 1983. Lokalene de leide i Nordahl Bruns gate sentralt i Oslo, var trange, og de ansatte måtte gjøre mye av forberedelsene hjemme.

– De inviterte pressen til å se hvor kummerlige forholdene var. Da passet de selvfølgelig på at det var bråkete musikere overalt, og at det satt fiolinister og øvde på toalettet, sier Fidjestøl.

Når Liv Glaser skal huske tilbake til den første tiden, erindrer hun først og fremst møtevirksomheten og at det var trangt om plassen.

– Vi skulle lage studieplaner og bli kjent med hverandre, ikke sant – og det ble vi, for vi ble jo trykket sammen.

Først i 1984 kunne de ansatte juble over en bevilgning på statsbudsjettet. I 1989 stod bygget på Majorstua klart.

Tviholder på selvstendigheten

Mens andre utdanningsinstitusjoner har fusjonert til større enheter, har Musikkhøgskolen – med unntak av sammenslåingen med Østlandets Musikkonservatorium i 1996 – holdt på selvstendigheten.

– Det har vært en viktig politisk kamp å ikke havne under et universitet eller i en felles bastion med Kunsthøgskolen. Det har de litt overraskende klart, sier Fidjestøl, som peker på at Musikkhøgskolen som en ganske liten institusjon har strittet imot politiske forventninger om store, robuste enheter.

– Ideen er at musikkutdanningen tjener på å ha et eget fagmiljø og å være en selvstendig stemme som slåss for sine egne budsjetter, ikke gjennom et fakultet.

En grunn til motstandskraften kan være den skyhøye terskelen for å komme inn, tror Fidjestøl. Han forteller at det sies at musikerne som søker i dag, er like gode som de som var ferdigutdannet de første ti årene.

– Jeg oppfatter at Musikkhøgskolen historisk har hatt mer politisk innflytelse enn størrelsen skulle tilsi. De som studerer musikk, investerer mer i studiene enn andre for å komme inn. De må ha prioritert dette veldig sterkt fra de var svært unge. Det kan gjøre at studentene har en sterkere tilknytning og en kampvilje.

Jubileum på sparebluss

Fidjestøl omtaler Musikkhøgskolen som «et nav i norsk musikkliv» og mener skolen har bidratt til en helt annen infrastruktur for norsk musikkopplæring.

– De har utdannet mange av de fremste musikerne i Norge, som sitter i orkestre rundt omkring. Men det er en bredere musikk institusjon, og de utdanner ikke kun toppmusikere. De utdanner også musikk-lærere, kulturskolelærere og dirigenter, som dirigenten i Demenskorset – hele grunnfjellet som får norsk musikk til å gå rundt, sier Fidjestøl.

Fra å utdanne klassiske musikere har porteføljen med tiden blitt utvidet med blant annet folkemusikk og jazz. De senere årene har også pedagogikk og musikkterapi tatt en større plass. Det er særlig én ting som slår rektor Astrid Kvalbein når hun skal snakke om utviklingen.

– Ved å etablere en statlig musikkhøgskole forente man en pri-

vat konservatoriumskultur med en ambisjon om å ta del i et større utdanningsfelleskap. Mesterlærertradisjonen, der en «mester» som for eksempel spiller cello, overleverer kunnskapen til sin student, er fortsatt en kjerne. Samtidig skal vi tilby et hjem rundt denne praksisen – med alt fra bransjekunnskap til forskning. Det er en stor overgang, sier Kvalbein, som selv har gått hele rekken fra student til forsker og nå rektor.

Utfordringen er å opprettholde kvaliteten når de offentlige budsjettene strammer seg til. Selv om jubileet skal markeres med konserter gjennom hele året, bruker de mindre penger på 50-årsjubileet enn da de feiret ti år.

– Det er ordentlig på sparebluss. Totalen ligger rundt millionen. Heldigvis har vi den kjemperessursen at ansatte og studenter gjerne spiller konserter, så vi får til mye som synes og høres uansett, sier Kvalbein.

Feiring av Bach

Tilbake på festen i Oslo rådhus trekker Liv Glaser fram sitt beste minne fra sine 50 år ved Musikkhøgskolen. Vi må helt tilbake til 1985 – 300 år etter Johann Sebastian Bachs fødsel.

– Da framførte klaverelvene alle hans 48 preludier, fuger og konserter. Vi var ennå ikke i det nye huset, men vi klarte det. Det glemmer jeg aldri.

– Hva gjør at du har tilbrakt hele karrieren her?

– Det er fordi jeg trives så godt! Man blir aldri lei. Vi som driver med musikk, er heldige, det er alltid noe nytt å oppdage. Det er så mye litteratur og repertoar for oss pianister. Vi kan holde på et helt liv.

✦ AV LINA CHRISTENSEN

Se også: Alfred Fidjestøls bok *Noregs musikkhøgskole. Femti år med notar, unotar og fotnotar* er anmeldt på side 39.

Studenter og ansatte ved Musikkhøgskolen gikk i demonstrasjonstog for å få en egen bygning. Først i 1989 var bygget på Majorstua klart. Foto: Jiri Havran

Kampen om selvets overlevelse

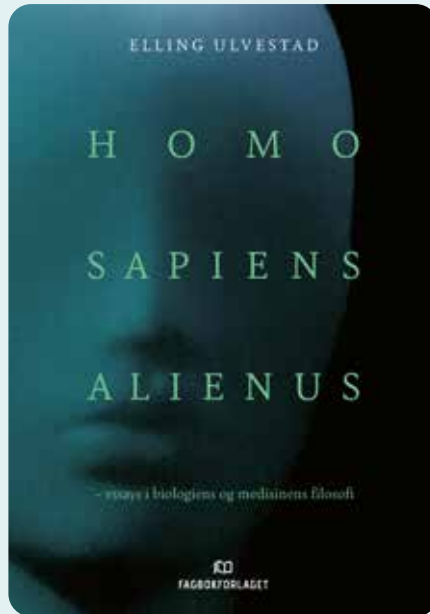
Essaysamlingen kretser på kloke måter rundt hvordan subjektiviteten kjemper for sin plass – både i livet og i vitenskapen.

Som professor i medisin ved Universitetet i Bergen har Elling Ulvestad en forkjærlighet for vitenskapshistorie. Han er også sjef for mikrobiologisk avdeling på Haukeland universitetssykehus, med immunologi som fagfelt. Dessuten er han åpenbart en belest filosof, og nysgjerrig på fagfelt langt utenfor sine egne: Ulvestad er en hyppig bidragsyter til en rekke ulike tidsskrift – både fagspesifikke (som Tidsskrift for Den norske legeforening) og mer generelle (som Nytt Norsk Tidsskrift). Dermed favner boken også bredt når det gjelder mulige lesere, selv om den kanskje er aller mest tiltalende for dem med en hang til vitenskapsfilosofi. Essaysamlingen består av tidligere publiserte og noen nyskrevne tekster som gir oss åpne og interessante refleksjoner om mennesket, *Homo sapiens*, og med Ulvestads tillegg: *alienus* – det fremmedgjorte.

Skal jeg forenkle bokens hovedtematikk på det groveste, vil jeg kanskje kunne si at det meste kretser om dikotomien «selv» vs. «ikke-selv». Dette uttrykket – som er hentet fra immunologien – viser omtrentlig til immunforsvarets operasjonelle skillelinjer, der selvet skal bevares og ikke-selvet besvares. Men skillet kunne like gjerne vært hentet fra – og har vært brukt i – sosiologien, psykologien og den filosofiske etikken, fag Ulvestad skriver seg inn i. Jeg skynder meg å legge til at hele Ulvestads bok er en eksplisitt problematisering av dette skillet – og at han stadig søker å oppheve det.

Med denne dikotomien i bunnen diskuterer han overordnet både hvordan vi har blitt fremmede for oss selv, hvordan mennesket som biologisk rase er i ferd med å utslette sitt eget hjem i antropocen, om hvordan ulike vitenskapskulturer for lenge har betraktet hverandre som fremmede, og –

«Det er de stedene forfatteren tar løpefart inn mot den normative etikken, at han er best.»

ELLING ULVESTAD
Homo sapiens alienus – essays i biologiens og medisins filosofi
Fagbokforlaget, 2023
178 sider
Veil. pris: kr 299

med mer enn et lite snev av moral – hva som må til for at vi skal finne «Den rette måten å vere i verda på», som avslutningsessayet så fint er titulert.

På veien dit er vi innom vitenskapsfilosofiske betraktninger om hvordan subjektiviteten, som i 100 år ble nøytralisert i biologiske målinger og prøvetaking, gjør sin tilbakevending til en rekke fagfelt. Den mekanistiske forståelsen av mennesket – som har vært en suksessfaktor for fremskritt i de medisinske vitenskapene – har samtidig gjort at noe har kommet ut av syne, skriver Ulvestad. Han kontrner med en mer kompleks forståelse av relasjonell tilpasningsdyktighet som finnes både i menneskelivet og i immunforsvaret. For psykologen, sosiologen og andre samfunnsvitere er innsikten om viktigheten av relasjoner selvsagt helt åpenbar, og en del lesere vil som ryggmargsrefleks kanskje

hilse Ulvestad med et «velkommen etter». Men da misser man poenget, som, slik jeg forstår det, er å legge grunnen for en opplyst samtale på tvers av vitenskapene.

Tekster om vitenskap, pandemi, vaksiner og positivisme-debatt, om Darwin, Skjerveheim og Kant, er alle spesifikke tenkestykker som hver for seg er lesverdige som frittstående tekster – men det er totaliteten av dem som er denne bokens styrke. De gjentagelsene som med nødvendighet oppstår – om for eksempel fremmedhet og subjektivitet – på tvers av essayene, tjener på at de blir belyst i nye kontekster. Dermed underbygges de også metodisk bokens hovedbudskap: Mennesket (tekstene) må forstås som et nettverk av relasjoner, der det ikke alltid er lett å forutse hva som er konsekvensen av – eller til og med forskjellen på – ytre og indre påvirkninger, på «selv» og «ikke-selv».

For meg er bokens høydepunkt det nyskrevne essayet «Selvbevarelse», en *tour de force* om bokens hovedbudskap. Her tar Ulvestad oss utvungent gjennom immunologi, evolusjon, Freuds og Zappfes dødsdrifter og -ønsker, og ender opp – inspirert av Heidegger – i en håpefull utlegning om omsorg som en ufravikelig eller unngåelig grunnholdning.

Uansett viser forfatteren gjennom sine grundige faghistoriske refleksjoner hvordan «subjektets gjenkomst» mer og mer har gjort seg gjeldende de siste 20 årene innenfor de biologiske vitenskapene, men at det ennå støter mot noe som kanskje i ytterste forstand er et uoverstigelig hinder: «Men fortsatt lar det seg vanskelig gjøre å avklare de adaptive systemers førstepersonsperspektiv ved hjelp av empiriske målinger.»

Det forhindrer imidlertid ikke Ulvestad i å reflektere og teoretisere omkring subjektivitet – og mennesket. I bunnen ligger det et holistisk perspektiv gjennom hele boken, men gjennom å bruke spesifikke eksempler unngår forfatteren at det hele blir en lunken masse velmenende refleksjoner. Det er de stedene forfatteren tar løpefart inn mot den normative etikken, at han er best. Heldigvis stopper han opp akkurat i tide til å la leseren tenke videre selv.

AV KJETIL VIKENE

Islam sett utenfra

Grundig presentasjon der det pedagogiske tar overhånd.

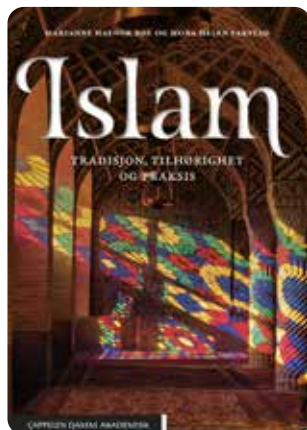
MARIANNE HAFNOR BØE
og MONA HELEN FARSTAD

Islam – tradisjon, tilhørighet og praksis
Cappelen Damm Akademisk, 2023
250 sider
Veil. pris: kr 369

Innenfor religionsvitenskapen skiller man mellom et innenfra- og et utenfraperspektiv. Det vil si mellom det opplevde og «det historiske og ideologiske bakteppet til begreper og kategorier som benyttes i studiet av religion». Dette skriver professor ved Universitetet i Stavanger Marianne Hafnor Bøe og førsteamanuensis ved Høgskolen på Vestlandet Mona Helen Farstad i sin nye bok om islam. Boka er ment å være både en lærebok for religionsstudenter og en innføring for alle som ønsker å forstå mer. Jeg har lenge ønsket å forstå mer om islam, og gikk derfor forventningsfull i gang med å lese.

I islam går man ut fra en tanke om at mennesket er svakt og derfor behøver Guds veiledning. I drøftelsene av hva dette betyr, gjenkjenner jeg mange av problematikene fra kristendom og vestlig filosofi. På samme måte som kristendommen har også islam måttet håndtere utfordringer fra en fremvoksende vitenskap og modernitet. Hva er de beste kildene for rettleddning? Og hvem har autoritet til å definere hva troen handler om? Her får vi høre om alle de forskjellige retningene innenfor islam og at opprinnelsen til dem er spørsmålet om hvem som egentlig var Muhammads rette etterfølger.

Hele tiden inkluderer forfatterne norske forhold i sin redegjørelse, og det er fint. Jeg liker også at det er et kapittel om islamsk kunst, det bringer en annen innfallsvinkel til islamsk praksis. Selvsagt er også diskusjoner omkring ytringsfrihet og blasfemi med. Ja, alt

«Tonen er behagelig og dempet, men glir over i å bli tam når alt holdes i tømme av analytiske redskaper.»

som leder til store følelser, harde kamper og kompliserte konflikter, er med, alt det buldrende og brusende.

Dette siste holder man seg selvsagt på trygg avstand fra. Islam er en monoteistisk religion som understreker Guds allmakt, men hva en slik allmakt innebærer for den enkelte, er det vanskelig å si noe om uten at det blir forkynnende. Gjennom illustrasjoner og bokser med eksempler fra islams innhold og praksis, får vi likevel et innblikk i troens innhold, men det blir for lite av dette for mitt vedkommende.

Det er utenfraperspektivet som dominerer, og det kan være interessant nok, for så kan man lære mer om religionsfaget og for eksempel hvordan man arbeider med kildene. Men heller ikke her slippes vi ut i noe som virkelig engasjerer. Forskjeller som påpekes, får ikke alltid nok innhold, og innimellom tenker jeg at jeg blir invitert inn til pugg istedenfor å bli ordentlig kjent med religionen. Det fremstår som en leksikonaktig formidling (men jeg savner ordliste bak), og gjør at det blir kjedelig til tider. Litt av det har med tonen å gjøre. Den er behagelig og dempet, men glir over i å bli tam når alt holdes i tømme av analytiske redskaper. Alt blir oversiktlig, og mesteparten i boka går opp.

I den første delen brytes flyten opp. Man blir hele tiden gjort oppmerksom på at man som leser er gjenstand for formidling, at stoffet er presentert og derfor allerede forstått og formulert – i motsetning til å bli gitt et stoff å kunne bryne seg på erkjennelsesmessig. Det har særlig å gjøre med alle de utallige tekstlige kommentarene, som «som nevnt» og «som vi skal se», men også at alt blir ufarlig. Er det et poeng for en lærebok? Skal det egentlig ikke gripe? I så fall er dette en eksemplarisk lærebok – som nok ikke er like god for andre formål.

AV AASNE JORDHEIM

Økonomi som rikmannsklubb

Victor Norman skriver fornøylig, men er i boka litt vel fornøyd med tingenes tilstand.

VICTOR NORMAN

En liten åpen bok om økonomi
Cappelen Damm Akademisk, 2023
248 sider
Veil. pris: kr 339

«En lystig lidenskap» er tittelen på innledningen til boka til Norges Handelshøyskoles professor emeritus Victor Norman. Og *En liten åpen bok om økonomi* er preget av den ledige tonen og kunnskapen som en mannsalder i et fag kan bringe: «Bortsett fra onkel Skrue, som bader i det, er det ingen som har glede av penger i seg selv, de er bare et middel til å omsette det vi tjener til de varene og tjenestene vi trenger for å leve eller gleder oss over å eie.» Økonomi som fagfelt kan likevel appellere til den gjerrige anden; det introduseres som læren om forvaltning av knappe ressurser. Norman er tydelig på at dette ikke er et politisk fagfelt, men ideologi skinner likevel gjennom i boka.

Tidlig undrer Normann seg over muligens å ha blitt en av dem som vil retene fagfeltet og fokusere på empiri fremfor det han betegner som den økonomiske nyklassisismens «vakre byggverk» av modeller. Teorien virker likevel å ha forrang, og de første eksemplene som diskuteres, skal belyse heller enn utfordre teori. Det potensielt umoralske ved markeder og hvorvidt fordelingspolitikk er mulig og ønskelig, eksemplifiseres ved en lutfattig vinkjenner og en som elsker indrefilet. Eksemplene får faget til å fremstå som en besteborgerlig rikmannsklubb.

Leseren serveres mye interessant, fra forklaringsmodeller for hvordan prisnivået på produkter settes, til årsaken til at bedriftsledere får så høy lønn. Interessant er også perspektivet på byer og bedrifter som systemer

som klynger folk og kunnskap sammen for effektivisering og innovasjon. Normans eksempler blir etter hvert mer empiriske og problematiserende. Men det settes tidlig en tone av et fagfelt for befestning av tingenes tilstand. Økonomi skal tilsynelatende hovedsakelig sørge for at ingenting kommer i veien for det som ansees som hoveddrivkraften for samfunnsforbedring: markedet.

Som en klassisk konservativ sosialdemokrat betegner Norman «den nordiske modellen» som «en brukbar variant av det vakre nyklassiske byggverket». Det er ikke plass her for økonomen Thomas Pikettys kritikk av superrike og vår tids enorme økonomiske ulikheter. Direkte provoserende blir det isteden når Norman bruker velstående i «kjempedyre, men små leiligheter» i New York som eksempler på at klimaavtrykket er mindre i sentrum enn i periferien. Rikfolkene i leiligheter «bruker mange ganger så mye på smykker og klær og mat som oss vanlige dødelige, men uten at de med det bruker mer råvarer; det er designerne og kokkene, ikke naturressursene, de legger beslag på. Alt i alt har de trolig et nesten like lavt klima- og naturressursavtrykk per dollar som innbyggerne i verdens fattigste land». Uten referanser eller utregninger blir dette ideologisk grønnvasking av superrike.

«Uten referanser eller utregninger blir dette ideologisk grønnvasking av superrike.»

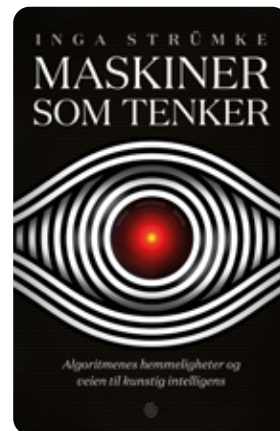
Jeg er usikker på om det er fagfeltet eller Normans fremstilling som trenger en ny runde retenkning. Dette blir uansett en litt for lukket bok om økonomi. Selv i omgangen med seriøse samfunnsproblemer virker den for ubekymret. Konklusjonen blir at det «viktigste bidraget vi som økonomer kan gi til løsning av klimautfordringen, er å få politikere og folk flest til å skjønne at økonomiske insentiver virker». Snarere burde klimakrisen føre til en grunnleggende fornying av et fagfelt for forvaltning av knappe ressurser. Hva skjer når marked, vekst og fordeling må ta med i betraktning at planeten brenner?

AV ANDREAS ERVIK

Klartenkt om maskiner

Om du leser informatiker
Inga Strømkes *Maskiner som tenker*, blir du rustet for teknologitvillingen i lang tid fremover.

INGA STRÛMKE
Maskiner som tenker
Kagge, 2023
309 sider
Veil. pris: kr 429

Det er flere grunner til at *Maskiner som tenker* rustet leseren i møte med teknologi- og samfunnsendringer i emning. Inga Strømke, førsteamanuensis i datateknologi og informatikk ved NTNU, pakker innsiktene leservennlig inn, men kanskje enda viktigere er hennes nøkternhet på eget fagfelts vegne: «Gang på gang har vi trodd at vi står like før det store gjennombruddet som vil få maskiner til å tenke selvstendig, og gang på gang har vi innsett det motsatte.» Opphaussing er avløst av pessimisme når resultatene viser seg mindre spektakulære. Men nå er maskinene blitt så dyktige at vi står overfor en direkte farlig fremtid, eller?

I vår signerte amerikanske tek-ledere opprop for å bremse utviklingen. Dommegag behøver ikke forårsakes av *Terminator*, men som antydning av et tankeeksperiment som diskuteres i boka, kan det simpelthen være en maskin som skal produsere binders mest mulig effektivt og anser mennesker som ubetydelige. Drapsroboter er derimot ikke hypotetiske i boka. Den starter med spørsmål om skyld når en selvkjørende bil beklageligvis kjører i hjel en person. Strømke trekker frem de menneskelige vurderingene som ligger til grunn for hva som skal til for at selvkjørende biler stopper for uforutsigbare fotgjengere.

Strømkes bok fungerer som motgift til overvurderinger av kunstig intelligens. Det er ikke maskinene som er blitt intelligente, de har bare fått mer datakraft. Maskinlæring er avanserte greier, men ikke bare fordi de er ressurskrevende og kan gi gode utfall. Også fordi programmererne må forhindre maskinene fra å gjøre dumme feil. Igjen og igjen viser Strømke hvordan læringsmodeller helst finner enkleste utvei. Dette kan føre til diskriminering, som når Amazons automatiserte modell for å vurdere jobbsøkere konsekvent mente hvite menn var toppkandidatene. Ikke fordi de var de best kvalifiserte, men fordi de var lederne i modellens treningsdata.

Forfatteren viser tydelig hvordan maskinene er utformet av mennesker, samtidig som måten de fungerer på, er radikalt annerledes: «Hovedgrunnen til at jeg liker å forske på hva maskinlæringsmodeller har skjønnet, er at jeg føler at jeg nærmest må kommunisere med intelligente aliens.» Slik kan det også være å kommunisere med folk uten særlige faglige forkunnskaper. Dette har kanskje vært avgjørende for å gjøre Strømkes prosa så prisverdig engasjerende. Forfatteren bruker nysgjerrigheten sin når det gjelder hvordan andre forstår, til å få leseren til å henge med og ville lese videre. Forståelsesviljen gir seg også utslag i tankevekkende perspektiver, som når hun kommenterer Google-ingeniør Blake Lemoines overbevisning om at språkmodeller (som ChatGPT) er blitt bevisste: «Heller enn å avfeie Lemoine som en lettlurt teknologiop-timist kan vi snu på det og spørre oss hvor lang tid det tar før språkmodellene blir så overbevisende at de fleste av oss vil føle at det finnes bevissthet i den andre enden når vi snakker med dem.»

«Dette er teknisk presisjon, faglig innsikt og formidlingsglød i skjønn forening.»

Dette er en glimrende innføring for alle som vil henge med i utviklingen. Strømke avmystifiserer ved å putte mennesket tilbake i maskinens mekanismer. Boka er samtidig kompleks nok i sine forklaringer til å gi reell forståelse av hvordan ulike typer maskinlæring fungerer. Eksempelene er treffende, forfatteren guider deg gjennom materialet. Dette er teknisk presisjon, faglig innsikt og formidlingsglød i skjønn forening.

AV ANDREAS ERVIK

Femti år med musikkhøgskole

En velkomponert og taktfast beretning om hvordan en vitenskapelig musikkhøgskole blir til.

Norges musikkhøgskole feirer femti år og har i den anledning bedt Alfred Fidjestøl om å skrive en jubileumsberetning. Det gjør de lurt i, for Fidjestøl kan kunsten å finne fram til de røde trådene og de gylne øyeblikkene. Tidligere har han skrevet historien om både Det Norske Teatret og Norsk kulturråd, samt flere biografier.

Jeg ser gjerne for meg selve bygningen, som ligger pent plassert på Majorstuen i Oslo, når navnet Norges musikkhøgskole nevnes. Men etter å ha lest Fidjestøls beretning innser man at det huset ikke er noen selvfølge. For det tok altså mer enn 15 år fra skolen ble opprettet i 1973, til den fikk sitt eget hjem, i januar 1989, og ikke før lød første tone fra øvingsrommene, så var huset blitt for trangt. Provisoriske lokaler og evige byggesaker er blant de utfordringene Fidjestøl bruker mye plass på.

Femti års historie er fordelt på femti korte kapitler, og da skulle man kanskje tro at det er ett kapittel for hvert år, men nei. Boka begynner riktignok 3. september 1973, idet fiolinist Arve Tellefsen og pianist Robert Levin entrer scenen i Universitetets aula for å markere åpningen av den nye musikkhøgskolen. Dette første kapitlet er et nydelig stykke prosa, der forfatteren, med blikk for detaljene, skisserer opp livshistorien så langt til disse to, som begge kom fra trange sosiale kår, men som ble to av våre fremste musikere. Tellefsen ble en av Musikkhøgskolens første professorer, og Levin ble skolens første rektor.

Men så er det ikke før i kapittel 15 at historien fortsetter her i 1973, for først skal vi få hele forhistorien til skolen, og den er intrikat. Røttene er musikkonservatoriet som familien Lindeman startet opp på slutten av 1800-tallet. Men så etablerer entreprenør Olav Selvaag en musikkhøgskole i bydelen Veitvet i 1959, som en del av utviklingen av bydelen. Tilstrømmingen til denne skolen, som favnet både barn, ungdom og unge voksne som ville bli profesjonelle musikere, vitnet om behovet for en offentlig finansiert høgskole. Samtidig kriget musikkmiljøet i

ALFRED FIDJESTØL
Norges musikkhøgskole.
Femti år med notar, unotar og fotnotar
Samlaget, 2023
413 sider
Veil. pris: kr 449

Oslo med Bergen om lokaliseringen av den nye nasjonale utdanningsinstitusjonen, der Oslo altså vant i siste runde.

Sang og musikk i all ære, men det er Fidjestøls navigering rundt i de ulike tiårenes politiske ideologier og akademiske landskap og vekstbetingelser som gjør boka til spennende lesning. I løpet av disse femti årene er det ikke få reformer som skal finne sted i norsk akademia. Det er fusjoner og internasjonale ambisjoner, det er doktorgradsprogrammer og nye professorater, og det er stadig flere studenter som skal finne seg en plass i de evig trange lokalene. Og ikke minst er det både internt på Norges musikkhøgskole og ute i musikkmiljøene diskusjoner om hvorvidt sjangre som jazz og folkemusikk faktisk hører hjemme i en akademisk sammenheng. De korte kapitlene avsluttes gjerne med en politisk cliff-

«Fidjestøl kan kunsten å finne fram til de røde trådene og de gylne øyeblikkene.

hanger, der man venter spent på hva stadig nye statsråder med ansvar for kultur og utdanning har å komme med. Gir de eller tar de denne budsjettøsten?

Det er først i kapittel 32, i januar 1989, at skolen flytter inn i det vi i dag kjenner som Norges musikkhøgskole. 2000-tallet kommer og går raskt, før historien kulminerer med en rekke små smell: #metoo, Black Lives Matter, covid, fullskalakrig i Ukraina, og denne høsten: innføringen av studieavgift for utenlandske studenter. Her blir imidlertid fortellingen ganske summarisk, og jeg opplever at Fidjestøl skusler vekk en bra mulighet til å løfte fram studentenes perspektiver. At daværende rektor Peter Tornquist briljerer på youtubekanalene «Rektors rom» under pandemien, er i og for seg fornyelig lesning, men hvordan var det å være student under nedstengingen? Og hva kom ut av diskusjonene rundt temaer som seksuell trakassering og rasisme, temaer som i all hovedsak ble satt på dagsordenen av nettopp studenter? Her blir jeg minnet på det første kapitlet, det som så fint tegnet opp livserfaringene Levin og Tellefsen må ha brakt med seg inn i den da nyetablerte høgskolen. Kunne det ikke her vært på sin plass å la oss få møte noen tilsvarende historier av i dag?

Men dette er altså en jubileumsberetning sett «ovanfra og utanfra». Det skriver Fidjestøl selv i etterordet, som kanskje burde ha stått som forord for å klargjøre noen premisser for boken. Han setter punktum for historien idet femtiårsmarkeringen tar til, der Norges musikkhøgskole seiler «som eit kregande skip» inn i jubileumsåret. Budsjettsmell og nedskjæringer vil prege feiringen, spår Fidjestøl. Og det vil komme flere beretninger, skriver han, der flere sider ved Norges musikkhøgskole vil bli belyst i andre historieprosjekter. Det høres lovende ut, men disse første fire hundre sidene er i alle fall en svært god start.

AV SIRI LINDSTAD

Se også sak om Musikkhøgskolens jubileum på side 34.

BARNEVERNRETT

En fremstilling, analyse og vurdering av barnevernsloven 2021

ELISABETH GORDING STANG OG
KIRSTEN SANDBERG (RED.)

I salg
nå!

 Universitetsforlaget

ALDRI ANNA ENN SPRÅK

Det siste ordet

Termportalen er lansert på nett. Kva skal til for at denne samlinga med fagord vert eit godt verktøy?

Då kantarellane blenkte på det mest blingete og dei blå snart skulle vinne valet, lanserte Universitetet i Bergen (UiB) *Termportalen*. Der kan ein søkje etter tilrådde norske faguttrykk og kva dei tyder. Materialet er samla frå mellom anna fagordbøker og termbasar frå ulike fag. Vidare har termgrupper på spesialiserte felt, som celle- og molekylærbiologi, diskutert og kome fram til eigna termar. Språkrådet har teke initiativet til og delteke i nokre av gruppene.

Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet finansierer portalen, og regjeringa har heilt frå Hurdalserklæringa sagt at dei vil prioritere norsk fagspråk. Ifølgje den ferske tiltaksplanen for utvikling av norsk fagspråk vil regjeringa «leggje til rette for vidare utvikling og bruk av Termportalen».

– Brått er Noreg i førarsetet når det gjeld å utvikle fagterminologi på eige språk, seier Marita Kristiansen, som sjølv arbeider med Termportalen. Ole Våge, som elles utviklar terminologi for helsesektoren, leiår fagrådet for Termportalen.

Normerer ikkje

Kven bestemmer så over fagorda?

– Språkrådet normerer orda i allmennspråket, og i siste instans bestemmer Kulturdepartementet. Fagspråket er ikkje normert på same måte. Fagspesialistane fastset kva som er det ønskje faguttrykket. Vi kan ha konkurrerande termar, og ein av funksjonane termgruppene har, er å verte samde. Det er eit mål å redusere talet på synonym i fagspråket, for dei kan gjere kommunikasjonen forvirrande, seier Kristiansen. Ho presiserer at portalen er under oppbygging, og at innhaldet vert større etter kvart.

– Termportalen er både eit fagmiljø og ein digital infrastruktur som skal gjere termane mest mogeleg søkbare. Eitt mål er å utvikle godt samarbeid mellom utdanningsinstitusjonar, men Termportalen normerer ikkje termar. Det finst nokre unntak: Institusjonen Standard Norge fastset og normerer termar på nokre felt. Når det gjeld helseterminologi, som Ole Våge vel kan stadfeste, avgjer Direktoratet for e-helse kva som skal vere termen. Valet har ikkje formell normeringsstatus, men ein standardiserande funksjon. Det same gjeld når Utanriksdepartementet omset forskrifter og direktiv frå EU og EØS: Når dei norske termane dei har valt, kjem inn i norske rettskelder, vert dei normgivande.

– *Er det inga utveksling mellom termane som kjem inn i Termportalen, og dei offisielle ordbøkene?*

– I ein ideell situasjon er det dialog mellom fagmiljøa og dei som normerer. Det er ein glidande overgang mellom fagspråk og allmennspråk, og det kjem mange faguttrykk inn i allmennordbøkene. Men då går diskusjonane og normeringane som regel på eit anna nivå: Kva kjønns skal ordet ha? Kva endingar? Nye termar bør følgje stave- og bøyingsmønster som alt eksisterer.

Den korporative kanalen

– *I og med at ulike institusjonar kan ha kvar sine tradisjonar for faguttrykk, er det viktig at til dømes både NTNU og UiB er representerte i slike terminologigrupper?*

MARITA KRISTIENSEN er terminolog ved Termbanken, Universitetet i Bergen og leiår for Språkrådets fagråd for fagspråk og språk i samfunn og høgere utdanning.

OLE KRISTIAN VÅGE er terminolog ved Nasjonalt senter for helsefagleg terminologi i Direktoratet for e-helse.

Her uttalar dei seg berre på vegner av seg sjølve.

**Kva ord eller spørsmål bør vi ta opp i språkspalta?
Send framlegg til kjetil.brottveit@forskerforum.no.**

– Ja, eller dei ulike institusjonane kan vere med i ei større referansegruppe. Dersom fagfolk frå andre institusjonar stiller seg bak terminologien, får han større legitimitet, seier ho.

Våge arbeide i Språkrådet då dei starta med å setje saman terminologigrupper:

– Vi la vekt på spreieing av deltakarar etter til dømes geografi og kjønns. Det er fagfolk som eig fagspråket, og éi gruppe kan ikkje representere heile faget. Direktoratet for e-helse (der Våge arbeider no, red.mrk.) er eit statleg myndighetsorgan, og utviklinga av termar er meir formalisert. Eit eige redaksjonsutval med representantar frå sektoren kjem med retningsliner.

– *Du har tidlegare fortalt om termarbeidet som Tidsskrift for den norske legeförening gjer på helsefeltet. Dei har ei liste med eigne tilrådde termar. Skjeler de til dette?*

– Absolutt. I direktoratet har vi eit tett samspel med kva Gruppe for medisinsk fagspråk har kome fram til. Vi forvaltar fagspråket saman med andre, seier Våge.

– *At organisasjonar påverkar politikken, vert på fint kalla «den korporative kanalen». Finst det ein slik kanal i språkpolitikken øg?*

– Ja, men utan kommersielle interesser! seier Kristiansen.

Presisjonskrav

Kristiansen seier at ei god domeneinndeling er ein av føresetnadene for at Termportalen skal verte vellykka.

– Etter kvart som det veks fram fleire termbasar i portalen, må søkje-funksjonen klare å skilje. Dersom ikkje kan dei som slår opp eit uttrykk som «stad» – som er ein term i mange fag – få altfor mange treff.

Vitskapleg tilsette er ei viktig målgruppe, og ikkje minst studentane, som er dei komande spesialistane.

– Målet er å bygge ei bru mellom forskinga og det norske samfunnet. Som verktøy og søkjereiskap bør det vere ein god ressurs for språkbrukarar generelt og til dømes journalistar, seier ho.

Korleis oppretthalde presisjonen for eit så slumsete folkeferd? Eg spør Våge, som utviklar termbasar primært for helsepersonell:

– Men det er eit poeng å ha termar, ord og vendingar som er forståelege for pasientar og andre, til dømes brystkasse i staden for thorax. Ein føresetnad er at termane er like presise.

Då er siste ordet sagt.

♦ AV KJETIL A. BROTTVEIT

Er studentene skikket for yrket?

Å vurdere studentenes skikkethet er en alvorlig oppgave. Denne jobben har i dag altfor dårlige rammer, mener kronikkskribentene.

AV LIV BERIT OLSEN, førstelektor, VIGDIS ABRAHAMSEN GRØNDAHL, professor, og INGRID FEMDAL, førsteamanuensis – alle ved Institutt for sykepleie, helse og bioingeniørfag, Høgskolen i Østfold

Profesjonsutøvere skal ivareta sårbare grupper i samfunnet, som barnehagebarn, elever, pasienter og klienter. Lov om universiteter og høyskoler pålegger derfor utdanningsinstitusjonene å vurdere profesjonsstudenters skikkethet for yrket. Ifølge forskrift om skikkethetsvurdering i høyere utdanning skal det gjøres en løpende skikkethetsvurdering av alle studenter gjennom hele studieforløpet. Dette som en del av en helhetsvurdering av faglige og personlige forutsetninger for yrkesutøvelsen. I spesielle tilfeller skal det gjøres en særskilt skikkethetsvurdering, som derimot krever at utdanningsinstitusjonen mottar en begrunnet tvilsmelding om en students skikkethet for yrket. Ansatte i yrkesfeltet, ansatte ved utdanningsinstitusjonen, medstudenter og privatpersoner er eksempler på hvem som kan sende en tvilsmelding.

Begrunnelsen kan være knyttet til en students atferd og holdninger som bryter med forventninger og krav samfunnet har til profesjonen. Trusler om vold, rusmisbruk og kommunikasjonsproblemer er konkrete eksempler. I økende grad mottar utdanningsinstitusjonene slike tvilsmeldinger, og de særskilte skikkethetssakene blir mer alvorlige. Per nå er 28 utdanninger underlagt forskrift om skikkethetsvurdering. Hver enkelt utdanningsinstitusjon har plikt til å oppnevne institusjonsansvarlig(e) for skikkethetsvurdering, som er saksbehandler(e) ved særskilt skikkethetsvurdering. Det er

nå i overkant av 40 institusjonsansvarlige for skikkethetsvurderinger fordelt på utdanningsinstitusjonene som bedriver profesjonsutdanning i Norge. Flertallet er ansatt i undervisnings- og forskningsstillinger og har ansvar for saksbehandlingen parallelt med andre arbeidsoppgaver.

Dårlige rammer for arbeidet

En studie vi har gjort (publisert i Uniped i juni 2023), kartlegger hvordan særskilt skikkethetsvurdering av profesjonsstudenter gjøres i Norge. Studien viser at saksbehandlere ved særskilt skikkethetsvurdering kan ha svært dårlige arbeidsvilkår for skikkethetsarbeidet. Dette er alvorlig! Det er snakk om vurdering av studenter hvor det stilles spørsmål om de kan komme til å utgjøre en fare for menneskers liv, helse og rettigheter.

- Flere institusjonsansvarlige har
- ikke avklart tid avsatt til skikkethetsarbeidet
 - ikke andre institusjonsansvarlige å samarbeide med
 - ikke støtte i ledelsen
 - ikke en jurist å samarbeide med

Mangler erfaring eller formell kompetanse

Det kreves ingen bestemt kompetanse for å bli institusjonsansvarlig for skikkethetsvurderinger, bortsett fra å være ansatt ved utdanningsinstitusjonen. Flere institusjonsansvarlige har ikke erfaring eller formell kompetanse i saksbehandling fra tidligere. Det rapporteres om at saksbehandlingstiden i en særskilt skikkethetssak kan

KRONIKK & DEBATT

Send debattinnlegg og kronikkforslag til kjetil.brottveit@forskerforum.no.

Maks lengde på kronikk: 9000 tegn med mellomrom. Honorar for trykte kronikker: kr 2000. Maks lengde på debattinnlegg: 7000 tegn med mellomrom, men kortere innlegg har større sjanse for å bli trykket. Debattinnlegg honoreres ikke.

være alt fra en uke til fem år, og en institusjonsansvarlig kan ha mange parallelle saker å behandle. Dokumenter som vurderes, kan være praksisvurderingsskjemaer, e-poster, informasjon fra sosiale medier, notater fra lærere og medstudenter, studie- og emneplaner, evalueringer, arbeidskrav og uttalelser fra politi, helsepersonell og rettsvesen. Forvaltningsloven skal etterleves og studentrettigheter ivaretas. Spørsmål om studenter kan komme til å utgjøre en mulig fare for andre mennesker, skal gjøres. Bør det bli et krav om erfaring med og/eller formell kompetanse i saksbehandling for å være institusjonsansvarlig?

Er åtte timer nok?

En student har rett på utvidet veiledning i en særskilt skikkethetsvurdering, og tilbys i gjennomsnitt åtte timer. En ansatt ved utdanningsinstitusjonen utpekes vanligvis til å veilede studenten. Veiledningen kan eventuelt foregå i yrkesfeltet. Forskrift om skikkethetsvurdering gir ingen føringer for hvordan veiledningen skal foregå. Hvilke kvalifikasjoner en veileder i utvidet veiledning bør ha, er ikke beskrevet. Enkelte stiller spørsmål om studentrettighetene ivaretas i tilstrekkelig grad i en særskilt skikkethetsvurdering. Kan det være slik at tiden en student har på seg i den utvidete veiledningen til

å vise at vedkommende er skikket for yrket, til å endre eventuelle uønskede holdninger eller atferd eller til å øke sin selvinnsikt, er for kort? Samtidig rapporterer de fleste institusjonsansvarlige om at de ikke har hatt saker der studenter er vurdert som ikke skikket for yrket. Dette gjelder også i saker der en lokal skikkethetsnemnd ved utdanningsinstitusjonen, bestående av en jurist og representanter fra utdanning og yrkesfelt, har vurdert dokumentasjonen som tilstrekkelig. Den nasjonale Felles klagenemnd har avvist mange saker. Kan det tenkes at åtte timer utvidet veiledning ikke er nok for å få tilstrekkelig dokumentasjon i saken til å vise om studenten er skikket for yrket eller ikke?

Går studenter under radaren?

Vår erfaring er at institusjonsansvarlige arbeider hardt og seriøst for å oppfylle forskrift om skikkethetsvurderinger, innenfor varierte og uklare rammer. Det blir gjort individuelle vurderinger av antall timer utvidet veiledning som tilbys, og hvordan veiledningen skal foregå. Sakens karakter bestemmer dette, noe som synes riktig. Det bør likevel stilles kritiske spørsmål til dagens praksis. Enkelte institusjonsansvarlige mottar få eller ingen tvilmeldinger. Kan det komme av manglende informasjon om skikkethetsordningen? Vektlegger ikke ledere ved flere

utdanningsinstitusjoner skikkethetsarbeidet i tilstrekkelig grad? Medfører dette at studenter «går under radaren», og at det ikke oppdages at de er uskikket for yrket? Mister studenter muligheten for utvidet veiledning, som eventuelt kan bidra til selvinnsikt og endring hos studenten? Det synes som om institusjonsansvarlige jobber innenfor et felt fullt av gråsoner.

Trenger tydelige og tilstrekkelige rammer!

Forskrift om skikkethetsvurderinger i høyere utdanning har et lavt detaljeringsnivå når det gjelder praktisk utøvelse av forskriften. Med et krav om å være minst to institusjonsansvarlige på utdanningsinstitusjonen og en samarbeidende jurist vil man kvalitetssikre arbeidet i større grad. Å ha en tidsressurs til skikkethetsarbeidet vurderes som nødvendig. Alvoret ved en særskilt skikkethetsvurdering tilsier at institusjonsansvarlig for skikkethetsvurdering bør ha tydelige og tilstrekkelige rammer for arbeidet. Studenten kan få inntil fem års utestengelse fra tilsvarende studium i Norge dersom studenten vurderes som ikke skikket. Pasienter, barnehagebarn, elever og andre mottakere av tjenestene skal møte yrkesutøvere som ikke truer hverken deres liv, deres fysiske eller psykiske helse eller deres rettigheter. Dette er alvorlig!

«Pasienter, barnehagebarn, elever og andre mottakere av tjenestene skal møte yrkesutøvere som ikke truer hverken deres liv, deres fysiske eller psykiske helse eller deres rettigheter.»

Fagpolitikk i en krevende tid

Fagforeningenes arbeid og plass i samfunnet er viktigere enn noensinne, skriver Tord Talmo.

FAGFORENING: Å jobbe i en fagforening er ofte utfordrende, men mye oftere utrolig givende. Du har medlemssaker, og samtidig medlemmers takknemlighet. Du har arbeidsgivere som motarbeider deg, men også felles løsnings som gagnar alle. Ofte føles innspillene du kommer med, som små dråper i et vannglass, bortsett fra når du får glasset til å renne over. På grunn av alle disse små gjennomslagene, alle disse fine tilbakemeldingene, så er det verdt det – å kjempe for arbeidernes rettigheter og arbeidsvilkår hele året. Dessverre tror jeg det blir enda viktigere med sterke fagforeninger og tydelige stemmer i årene som kommer.

Lokale lønnsforhandlinger

Noen perioder kan oppleves som viktigere enn andre. I skrivende stund er mange kunnskapsorganisasjoner med medlemmer i Forskerforbundet i gang med lokale lønnsforhandlinger, noe som merkes godt både i innboksen og på stressnivået hos medlemmer og tillitsvalgte. Ikke så rart – oppgjøret i 2023 er historisk godt for våre medlemmer, til tross for regjeringens uhørte

av Tord Talmo, hovedstyremedlem i Forskerforbundet og nestleder i Forskerforbundet ved NTNU

forsøk på nok en gang å styre den rettmessige andelen lønnsmasse vekk fra vår medlemsgruppe. De lokale lønnsforhandlingene er sannsynligvis den mest arbeidsintensive perioden ved ethvert lokallag i Forskerforbundet.

Den norske modellen

I Forskerforbundets verdiplattform er det tidlig uttrykt et ønske om å jobbe for å sikre kunnskapsarbeidere en lønn som er til å leve med: «Forskerforbundet skal bedre lønns- og arbeidsvilkårene innen forsknings- og kunnskapssektoren og ivareta medlemmenes økonomiske og yrkesmessige interesser.» To hovedpilarer: lønn og arbeidsvilkår. Og lønn er viktig. Den norske modellen er ment å sikre en utjevning i makt mellom arbeidsgiver og arbeidstaker, samtidig som den skal sikre arbeidsfred og et innovativt og konstruktivt arbeidsliv. Den har også sikret velferd, omfordeling og evne til

omstilling. Den norske modellen har fått bred anerkjennelse, og merittlista er lang. Fordi, og om, lønna er rettferdig, og reflekterer kunnskap, erfaring og innsats. Om ikke kan det oppstå uro og konflikt, som kan undergrave modellen vi alle har blitt så glad i.

Framgang gjennom samarbeid

I verdiplattformen fokuseres det også på fagforeningens rolle som en konstruktiv part i samarbeidet ved institusjonene. Trepertssamarbeidet har bidratt sterkt til at Norge gang på gang har skåret høyt på FNs World Happiness Report. Og samarbeidet sikrer framgang for nasjonen Norge. Fagforeningene, og særlig deres hovedorganisasjoner, er en viktig del av dette trepartssamarbeidet, som en motstemme til arbeidsgiverne. Rundt femti prosent av Norges befolkning er organisert i en fagforening. I dag ser vi en tendens til at færre organiserer seg, og at eldre arbeidstakere i

større grad enn yngre er organisert. I et historisk perspektiv er ikke dette oppsiktsvekkende, men like fullt til ettertanke.

Lavere organisasjonsgrad betyr mer makt samlet i hendene til dem som i utgangspunktet har flest virkemidler, arbeidsgiverne. Det er essensielt for det norske arbeidslivet at vi jobber for å øke andelen organiserte innenfor en tariffavtale i Norge, særlig i nedgangstider, som er varslet i de neste årene. Med tanke på de tunge sakene som bygger seg opp innenfor alle kunnskapssektorer, kan spørsmålet om 31 000 eller 35 000 mer i årslønn være mindre viktig.

Bærekraft

Ved NTNU skal det bygges ny campus. Statsbygg og universitetet vedtar utbyggingen uten å kreve et klimaregnskap for å godkjenne utbyggingen. I hvor stor grad skal en fagforening gå inn og være direkte miljøpolitisk? Om dette er en måte å sikre arbeidsvilkårene på for de ansatte, er det en selvfølge at det sies ifra. Samtidig har FN satt opp 17 bærekraftsmål, og Forskerforbundet gjør allerede en stor innsats innenfor mange av de (mer) «røde» målene. I instituttsektoren vet vi at ansatte ønsker å reise mer miljøvennlig til oppdrag, men ikke er i stand til det fordi det tar for mange timer tildelt fra oppdragsgiveren. Vi må plassere ansvaret for bærekraftig utvikling og gjennomføring på et institusjonelt nivå der det hører hjemme.

«Oppgaver en teknisk-administrativt ansatt gjør godt på kort tid, bruker jeg flere timer på å gjøre dårlig.»

Manglete satsing

Det er skremmende å se den manglende satsingen på kunnskap fra sittende regjering. Et av de grelleste eksemplene finner vi innenfor arkivsektoren, med manglende bevilgninger til forskning på grunnleggende arkivkunnskap og ikke minst nye digitale utfordringer. Vi mangler forskning på systemene, strukturene og konsekvensene ved frafall av for eksempel metadata for bevaring av dokumentasjon. Forskningskompetansen ved arkivene må sikres gjennom statlige bevilgninger, og nye program (som foreslått i den nye arkivloven) må settes ut i livet. Samtidig som vi akutt trenger å forske på digital arkivbevaring, dens strukturer og metadatasystemer, kuttet utlysningene i Forskningsrådet, og fokuset trekkes i helt andre retninger. Dette er svært alvorlig for hele kunnskapssektoren. Uten arkivarisk kunnskap er det vanskelig å framstille statistikk, gjøre komparative analyser eller framskaffe nye modeller for god kunnskap. Da ender vi opp med en kontrafaktisk historiefortelling, omtrent som den vi finner i kommentarfeltene på sosiale medier. Det vil vi ikke, og manglene på insentiver til sektoren, inkludert den museale kunnskapen og kompetansen i bibliotekene, påvirker alle kunnskapsarbeidere.

Anerkjenn administrativt ansatte!

I UH-sektoren er et av eksemplene som bekymrer, mangelen

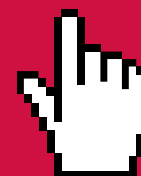
på, og ikke minst gjennomtrekken av, kompetent teknisk-administrativt (TA) personale. Dette er et kjent problem de siste årene: Avbyråkratiserings- og effektiviseringsiltakene er vanskelige å reversere, uavhengig av hva de styrende organer velger å kalle dem. Hvorfor klarer vi ikke å beholde TA-ansatte i like lang tid som faglig-vitenskapelige? Det er lett å se på avlønningen – betalingen er bedre i privat sektor. Men dette gjelder de fleste kunnskapsarbeidere, uavhengig av stilling. Like fullt ser vi større gjennomtrekk blant TA-ansatte og omfattende bruk av konsulenttjenester til å betjene oppgaver som naturlig tilhører teknisk-administrativt personell. Dette kan skyldes karrieremulighetene eller manglende anerkjennelse av viktigheten disse ansatte har.

Vitenskapelig ansatte merker dette daglig. Oppgaver en TA-ansatt gjør *godt* på kort tid, bruker jeg flere timer på å gjøre dårlig. Et universitet er en helhet, og aldri bedre enn de enkelte delene som definerer det. Vi må styrke utviklingsmulighetene og karriereveiene for de TA-ansatte, for å bli bedre som organisasjon. Og det haster.

Fagforeningenes arbeid og plass i samfunnet er viktigere enn noensinne. I en hektisk høst med lønnsforhandlinger er det viktig å huske at vi hele tiden må jobbe fagpolitisk på alle områder. Forskerforbundet deltar aktivt i samfunnsdebatten, på alle områder av kunnskapssektoren, og det skal vi være stolte av.

Nyheter Reportasje Kritikk og debatt

forskerforum.no

«De kvinnelige dyrepassernes kjæledegger»

Institutt for kreftforskning ved Radiumhospitalet er ein del av Oslo universitets-sjukehus. Ifølgje heimesidene til sjukehuset har instituttet spela ei sentral rolle i norsk og internasjonal kreftforskning. Instituttet har no sju forskingsavdelingar og over 340 tilsette, inkludert masterstudantar.

Men lat oss hoppe tilbake til 1955 og dette fotografiet som vart brukt av bilet-bladet Aktuell. Den gongen heitte det Norsk Hydros Institutt for kreftforskning ettersom Norsk Hydro hadde løyvd éin million til forskingsbygget.

Biletet er å finne i den historiske samlinga til NTB, og i arkivteksten står det at forskarane ved instituttet i stor utstrekning brukte dyr som forsøksobjekt, særleg mus og rotter, men òg kaninar. Og vidare: «Forsøksdyra leveres av instituttets egen dyrestall. Musene og rottene er de kvinnelige dyrepassernes kjæledegger, og her kryper de rundt på en av kvinnene.»

Foto: Sverre A. Børretzen / Aktuell / NTB

Gjesteskribentene skriver sant og subjektivt om forskning. De faste gjestene er John Peter Collett, **Helga Eggebø**, Oddveig Storstad og Lorenz Khazaleh.

Skriverus

Det er rutinen som er mi sterkaste side. Eg skriv litt kvar dag. Å venta på inspirasjon fungerer ikkje for meg. Timesvis med flyt og skriveglede er ei altfor sjeldan gåve.

Men så ei veke i juli, før eg tok ferie, fekk eg den sjeldne gáva det er å ha tre og ein halv inspirerte, produktive, glade, herlege, ivrige dagar med skriveflyt. Det er lenge sidan eg har hatt det så kjekt! Eg la meg tidleg kvar kveld og sov mykje. Kvitvin på terrassen i midnattssola gå heim og vogg! Min sommardraum er skriveglede i skuggen ein føremiddag på terrassen.

Kva skjedde, kva var bakgrunnen for denne skriverusen? Spurde skrivepartnaren min, Elisabeth, då me logga oss på eit fellesmøte same veke. Det var eit godt spørsmål med eit langt og mangslunge svar:

Teksten eg hadde skrive på, var eit spennande bokprosjekt eg hadde takka ja til fordi magekjensla sa «ja, det har eg lyst til!» Tekstane skulle vera personlege, reflekterande, opne og med eit friare, meir kreativt og forteljande format enn det som er vanlig i akademien. Skrive seminaret

eg deltok på tidlegare på sommaren, hadde vore inspirerande. Eg hadde vorte så glad av å lesa og diskutera tekstutkasta til dei andre. Det var så bra!

Dessutan hadde Elisabeth og eg skrive på tekstutkasta i lag og samtala om tekstane våre frå første stund. Dette skapte rom for inspirasjon og entusiasme.

Under eit av dei første felles skriveseminara kom eg til å tenkja på at eg i fjor, i samband med eit kreativt skrivekurs, faktisk hadde skrive ein tekst som kunne passa som case i teksten. Eg hadde skrive den teksten heilt utan ein plan om publisering, berre fordi det var der det brann. No trong eg berre redigera litt her og der, og så passa teksten perfekt som opning på kapitlet. Skildringa «sat i magen», som redaktørane formulerte det.

Eg må leggja til at i sommar var livet litt lettare enn det hadde vore på lenge. Skilsmissetrøbbel hadde soge alle kreftene ut av kroppen i lang tid, og no hadde det roa seg.

Ikkje minst hadde eg øvd opp skrivekondisjonen igjen etter å ha vore i svært dårleg form eit års tid. For å trena meg opp igjen hadde taktikken vore å leggja

lista lågt nok: 30 minutt skrivning kvar dag.

Denne våren har eg også øvd på å kvila. Eg har øvd på å bryta med den protestantiske arbeidsmoralens bod om å gjera jobben først og kvila etterpå. Sjølv om eg synest det er veldig ubehageleg, har eg lagt meg på sofaen når eg har vore sliten og trøyt, ikkje når alt var gjort. For kva er «alt»?

Eg konstaterer at kvile verkar, sjølv om det fyller meg med sterkt ubehag. Derfor var eg rett og slett ikkje utsliten, men utkvilt, i juli før ferien.

Skriverusen dukka opp ei veke då ungane var hjå faren og kalenderen var blank og kvit. Det plar fylla meg med uro over korleis eg skal halda ut «uendeleg» med skrivetid. Men denne gongen gledde eg meg til å få sitja i ro og fred på eit julistille kontor.

God forskning, men for så vidt også mindre genial forskning, krev tid til å tenkja ordentleg. For å tenkja og skriva må eg ha tid til å kvila kroppen og hovudet. Eg vil ha tid til å ha omsyn for meg sjølv og andre. Kvile og pause står ikkje i motsetnad til å skriva. Det kan gå fort å skriva når eg har tilgang til kvile, engasjement, støtte og meining. Eg har ikkje tid til å stressa.

AV **HELGA EGGEBO**
Forskar 1 ved
Nordlandsforskning

«Min sommardraum er skriveglede i skuggen ein føremiddag på terrassen.»

Kritisk sykdomsforsikring gir rask utbetaling

Hvert år rammes 60 000 nordmenn av alvorlig sykdom, og ingen kan forsikre seg mot det.

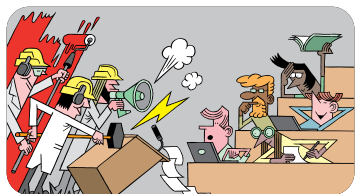
Derimot kan du forsikre deg mot at det går for hardt ut over økonomien. En kritisk sykdomsforsikring gir deg rask utbetaling dersom du blir alvorlig syk. Det kan gjøre det enklere å komme seg gjennom en vanskelig periode.

Forskningspolitisk seminar 2023:

Ekstrem oppussing av kunnskapssektoren?

Regjeringen har varslet en «ekstrem oppussing» av universitets- og høyskolesektoren. Også resten av kunnskapssektoren er gjenstand for omorganisering og omprioritering. Samtidig er det trangere tider. Flere institusjoner må håndtere betydelige kutt, og mange legger planer for redusert aktivitet. Står kunnskapssektoren ved et veiskille? Hva ville sektoren prioritert, hvis den selv skulle pusse opp?

Forskningspolitisk seminar 2023 arrangeres tirsdag 7. november på Hotel Bristol i Oslo. Der møter du blant andre forsknings- og høyere utdanningsminister Sandra Borch, som skal snakke om regjeringens forskningspolitikk. Du finner program og påmeldingsskjema på våre nettsider forskerforbundet.no.

Nye medlemmer får gratis medlemskap ut året

Nå er det ekstra lurt å melde seg inn i Forskerforbundet. Alle nye yrkesaktive medlemmer får nemlig gratis medlemskap ut året. Tilbudet gjelder fra 1. september 2023. Nye medlemmer får også vår grunnforsikring, som består av livsforsikring, uføreforsikring, kritisk sykdomsforsikring og ulykkesforsikring, gratis i samme periode.

Benytt gjerne anledningen til å verve en kollega – eller to. Alle som verver et nytt medlem til Forskerforbundet får vervepremie i form av et gavekort på 500 kr. Verver du to nye medlemmer er premien hele 1 500 kr.

Visste du at ca. 40 prosent av organiserte arbeidstakere verves på bakgrunn av anbefaling fra en kollega? Det er lokalt på den enkelte arbeidsplass at den vik-

tigste rekrutteringen til fagforeningene skjer. På våre nettsider finner du nyttige tips til medlemsverving fra noen av våre superververe.

Hovedstyret på studietur til London

Forskerforbundets hovedstyre har vært på studietur til London og besøkt vår søsterorganisasjon UCU, University and College Union.

Hovedstyret møtte blant andre UCUs president Justine Mercer, generalsekretær Jo Grady og internasjonal rådgiver Rob Copeland. Hovedfokus var på aktuelle saker innenfor høyere utdanning og forskning og UCU sitt arbeid for å fremme og forsvare lønns- og arbeidsvilkår i sektoren.

Hovedstyret var også på institusjonsbesøk ved Birkbeck University, der vi møtte lokale representanter for UCU og hørte mer om midlertidighet samt om hvordan de arbeider med å ivareta medbestemmelse og medlemmer lokalt. Møtet ble avsluttet med en guidet tur på universitetsområdet.

Statsbudsjettet legges frem 6. oktober

Fredag 6. oktober legger regjeringen frem sitt forslag til statsbudsjett for 2024. Forskerforbundet har sendt et innspill til budsjettet, der vi ber regjeringen satse på forskerne, de vitenskapelig ansatte og fagstøtte.

Norges forskningsambisjoner forutsetter en langt sterkere satsning på forskerrekuttering og forskerkarrieren. Forskerforbundet savner iverksetting av tiltak som monner og som gjør at vi evner å rekruttere og beholde forskertalenter.

Forskerne møter stadig nye eller økte krav og forventninger. Svært mange jobber langt

ut over normal arbeidsdag og altfor mange er midlertidig ansatt. Videre er lønnsnivået i mange tilfeller ikke konkurransedyktig.

Vår medlemsundersøkelse fra 2022 viser at forskeryrkets attraktivitet taper terreng. Det er en stadig større andel forskere som ikke vil anbefale en forskerkarriere. Dersom vi ikke lykkes i å snu denne utviklingen, vil det få store konsekvenser for Norge som kunnskapsnasjon.

Forskere plages av stress: – En bransje som ødelegger mennesker

Danske forskere går oftere på jobb når de er syke og er mer stresset enn andre, viser en medlemsundersøkelse fra den danske akademikerfagforeningen DM. Det skriver Khrono. Undersøkelsen viser at forskere er mer stresset enn ansatte i andre bransjer. Forskere går dessuten oftere på jobb selv om de føler seg syke, og flere beskriver at deres arbeidsplass preges av stress.

Det er mye som tyder på at også mange norske forskere har en stressomt arbeids-hverdag. Forskerforbundets medlemsundersøkelse fra 2022 viste at én av tre fast vitenskapelig ansatte vurderer å slutte i academia. Høyt arbeidspress er en av de viktigste årsakene, og kvinner oppgir i langt større grad enn menn dette som årsak.

Du finner rapporten fra medlemsundersøkelsen, «Jeg elsker å være forsker, men...» på våre nettsider.

Hjernekraftprisen deles ut 7. november

Forskerforbundets hjernekraftpris tildeles et eller flere medlemmer av Forskerforbundet som gjennom sitt kunnskapsarbeid har gitt et betydelig bidrag til samfunnet. Fristen for å nominere kandidater til prisen for 2023 gikk ut 8. september.

En komité behandler nå de innkomne nominasjonene og vil innstille inntil fem kandidater som mulige vinnere av Forskerforbundets hjernekraftpris. Vinner kåres av Forskerforbundets hovedstyre 2. november, og prisen deles ut på Forskningspolitisk seminar 7. november 2023.

FORSKERFORBUNDET

- er landets største og ledende fag- og interesseorganisasjon for ansatte i forskning, høyere utdanning og kunnskapsformidling.
- har 25 000 medlemmer og er tilsluttet Unio – hovedorganisasjonen for universitets- og høyskoleutdannede.
- arbeider for høyere lønn og bedre arbeidsvilkår for medlemmene.

KURS OG SEMINARER

Tillitsvalgtopplæring og seminarvirksomhet tilhører vår kjerneaktivitet, og er en viktig forutsetning for arbeidet i Forskerforbundet. Vi tilbyr en kombinasjon av kurs med fysisk oppmøte og digitale kurs/webinar. Alle med verv i lokallag og foreninger kan melde seg på våre kurs og seminar. Følg med på våre nettsider for oppdatert kursprogram: forskerforbundet.no/kurs.

VERV EN KOLLEGA

Kjenner du noen som kan bli medlem i Forskerforbundet? Verv en kollega i dag og få vervepoeng som kan tas ut i form av gavekort. Jo flere du verver, jo mer får du i premie: 500 kr. for ett nytt medlem, 1 500 kr. for to, og deretter 500 kr. for hvert ekstra medlem du verver. På Min side finner du oversikt over dine vervinger og din poengsaldo.

FORSKER FORBUNDET

Følg oss!

facebook.com/forskerforbundet
twitter.com/Forsker

@forskerforbund

FORSKERFORBUNDETS HOVEDSTYRE 2022–2024: Guro Elisabeth Lind, Oslo universitetssykehus (leder), Kristian V.E. Mollestad, Presteforeningen (nestleder), Ann Cecilie Bergene, nifu, Kristin Lofthus Hope, Høgskulen på Vestlandet, Belinda Eikås Skjøvstad, Universitetet i Oslo, Tord Mjøsund Talmo, NTNU, Hugues Verdure, UIT Norges arktiske universitet, Tony Burner, Universitetet i Sørøst-Norge (1. vara), Bente Ovødie Skogvang, Høgskolen i Innlandet (2. vara), Brynjar Kulset, Nasjonalbiblioteket (3. vara) | **SEKRETARIATET:** GENERALSEKRETÆR: Birgitte Olafsen.

STAB: Kommunikasjonsleder Lars Kolltveit, informasjonsleder Unn Rogamo, spesialrådgiver Synne Freberg | **ARBEIDSLIVSAVDELINGEN:** avelingssjef Bjørn T. Berg, fagsjef Jorunn Dahl Norgård, spesialrådgiver Karl Folkenborg, spesialrådgiver Jon Wikene Iddeng, spesialrådgiver Åshild Olausen, forhandlingsjef Jorunn Solgaard, advokat/spesialrådgiver Ingvild Irgens-Jensen, seniorrådgiver Petter Sommervold, spesialrådgiver Lene Ståhl, seniorrådgiver Bjørn Sundøy | **JURIDISK AVDELING:** avelingssjef/advokat Mariann Helen Olsen, advokat Christoffer Hjelde, advokat Eirik Kollerøy, advokat Hildur N. Nilssen, advokat Asmund Riegels, advokatfullmektig Balrin Kaur Bisal | **ORGANISASJONSAVDELINGEN:** organisasjonssjef Joar Flynn Jensen, seniorrådgiver Nina Fjeld, rådgiver Cecilie Frich, seniorrådgiver Brit Helen Hesselberg, rådgiver Rita Kvæl | **ADMINISTRASJONSAVDELINGEN:** administrasjonssjef Kjetil Mørk, seniorrådgiver Aina Nilssen, konsulent Magnus Prestaasen, rådgiver HR & administrasjon Ane Rinnaas Skusest, konsulent Marit Søimer, IT-rådgiver Øyvind Åsebøstøl, seniorcontroller Lina Haugland, rådgiver HR & lønn Elisabeth Johansen, controller Sofie Myrland Kjellgren, fagansvarlig medlemservice Linda Pettersson, konsulent Trinlise Aikio, seniorkonsulent Hans Askildsen, seniorkonsulent Tore Sandnes

Læring over landegrensene

Forskningen er internasjonal. Det må også forskernes fagforeninger være, mener Kristian Mollestad. Nylig utvekslet han og resten av Forskerforbundets hovedstyre erfaringer med britiske UCU. En fagforening som virkelig har kjent på konsekvensene av et markedsbasert utdanningssystem.

Utviklingen er tydelig over hele Europa: Stadig flere forskere ansettes på korte, midlertidige kontrakter, og stadig mindre av forskningen finansieres av langsiktige grunnbevilgninger. Konkurransen, både mellom institusjoner og forskere, blir stadig tøffere.

Få land kjenner så godt til denne moderne forskerhverdagen som Storbritannia. Landet har et forskningssystem der prosjektbaserte, midlertidige kontrakter, stort publiseringsspress og stadig sterkere nytteorientering er hovedregelen. Her får ansatte gjerne betalt per undervisningstime, men ikke for forberedelse og oppfølging av studenter. Finansieringen av forskning og utdanning er i stor grad markedsbasert, og det er et voldsomt press på de ansattes lønns- og arbeidsvilkår. En rapport fra UCU viser at de ansatte i snitt jobber syv dagers uker for fem dagers lønn.

Midt oppe i dette forsøker fagforeningen The University and College Union (UCU) å manøvrere til beste for sine 120.000 medlemmer. Nylig besøkte Forskerforbundets hovedstyre UCU i London, og nestleder Kristian Mollestad mener norske fagforeninger har mye å lære av deres arbeid.

– Det vi har sett i Storbritannia de siste tiårene, er på mange måter ekstremversjonen av trendene i Europa. For en fagforening er det utrolig krevende å møte en slik utvikling, og ivareta medlemmenes interesser. Hvordan mobiliserer du medlemmer som er konstant overarbeidet, trenger hver krone de tjener på jobb og står nesten uten stillingsvern, spør Mollestad.

Streikerett under press

De siste årene har en samlet britisk fagbevegelse kjempet for å

ivareta streikeretten. Myndighetene vedtok i 2016 endringer som gjør det vanskelig for fagforeningene å få tilstrekkelig oppslutning fra medlemmene til å kunne gjennomføre en lovlig streik. Arbeidsgiverforeningen anbefaler at de ansatte ikke får full lønn hvis de ikke klarer å jobbe inn det tapte fra dagene de har streiket.

Hele grunnlaget for fagforeninger hviler på muligheten til streik, og disse angrepene på streikeretten er svært alvorlige. Forskerforbundet sendte solidaritetsbrev til UCU i januar i år, og arbeider for å ivareta streikeretten gjennom våre internasjonale fagforeningssammenslutninger EI og ETUCE. Det er ingen grunn til å tro at ikke politikere i andre land kan la seg inspirere av fagforeningsknusingen i Storbritannia, mener Mollestad.

Han forteller at Forskerforbundets hovedstyre fikk mye igjen for besøket hos UCU.

For det første er det nødvendig å lære av den politiske utviklingen i Storbritannia. Det handler om hvor galt det kan gå når høyere utdanning overlates til markedet, og hvor viktig det er å sikre et anstendig arbeidsliv. For det andre kan vi lære mye av hvordan UCU klarer å mobilisere medlemmene, organisere politiske markeringer, kampanjer og streiker, og bli en politisk kraft i samfunnet, sier Mollestad.

For selv om situasjonen er ulik for norske og britiske forskere, har de også mye felles.

Mye er forskjellig, men den forskningspolitiske diskusjonen i Norge og Storbritannia er påfallende lik: Midlertidige ansettelser, merarbeid, økt konkurranse, publiseringsspress. Vi lærer av deres erfaringer, og de lærer også av våre. Til syvende og sist handler det om internasjonal solidaritet og internasjonalt samarbeid.

Med blikket vendt innover

«Det er på tide å innføre skolepenger for utenlandske studenter i Norge», skrev daværende nestleder i Senterpartiet, Ola Borten Moe, i en kronikk på NRK Ytring i mars 2017. «Utenlandske studenter kommer ikke hit fordi de vil lære noe om Norge, fordi kvaliteten ved lærestedene våre er gode, fordi vi som samfunn har noe å tilføre. De kommer hit fordi det er gratis», hevdet han, og tok til orde for å erstatte gratisprinsippet med en stipendordning for studenter fra utviklingsland – finansiert over bistandsbudsjettet.

«Moes forslag vil simpelthen være et dødsstøt for internasjonaliseringen av norsk utdanning», skrev daværende rektor ved Universitetet i Oslo, Ole Petter Ottersen på NRK Ytring. Nåværende kommunal- og distriktsminister Sigbjørn Gjelsvik tok den gang også avstand fra Borten Moes forslag i et innlegg på ABC Nyheter: «Det er [...] en norm at når et land innfører skolepenger for én gruppe blir det i løpet av kort tid også innført avgift for nasjonale studenter. Ved å etablere en innkrevingsordning setter vi hele prinsippet om gratis utdanning i Norge på spill.» Borten Moes forslag fikk ikke flertall på Senterpartiets landsmøte samme vår og kom heller ikke inn i regjeringserklæringen fire år etter. Begge steder slås det ettertrykkelig fast at høyere utdanning i Norge skal være gratis – også for internasjonale studenter.

Utenlandske studenter forsvinner

Men Borten Moe vant til slutt. Gratisprinsippet falt med Borten Moe som statsråd, og regjeringen varslet nylig en stipendordning for 200 heldige studenter, finansiert over bistandsbudsjettet. Sjelden har en politiker fått så stort gjennomslag – til tross for standpunktet i hans eget parti, til tross for plattformen til hans egen regjering og til tross for massiv motstand fra en nesten samstemt kunnskapssektor. Borten Moe kuppet gratisprinsippet.

Med høstsemesteret godt i gang ved landets læresteder ser vi resultatet av Borten Moes kupp. Bare 332 studenter fra land utenfor EU og EØS starter på nasjonale gradsstudier ved norske universiteter og høyskoler i høst. I fjor var tallet 1533. Norges handelshøyskole har 90 prosent færre utenlandske studenter på sitt masterprogram etter at regjeringen innførte studieavgift. NTNU og UiT Norges arktiske universitet melder om avlyste opptak som følge av få internasjonale studenter. I tillegg kommer betydelige administrasjonsutgifter knyttet til den nye studieavgiften. Nord universitet har regnet ut at avgiften medfører et helt ekstra årsverk til administrasjon.

En vending mot det nasjonale

Er innføringen av skolepenger for internasjonale studenter et rent sparetiltak, eller føyer det seg inn i et større politisk mønster? I statsbudsjettet for 2023 kom regjeringen med flere kutt som innebar mindre internasjonal utveksling og samarbeid innenfor høyere utdanning. I tillegg til innføringen av skolepenger ble stipendandelen for norske studenter som studerer utenfor Norden, redusert, og det ble kuttet i flere programmer som fremmer internasjonalt kunnskapsamarbeid og utviklingsforskning. Blant mye annet kom det kutt i forskningsprogrammet NORGLOBAL, som støtter forskning på utviklingstematikk i det globale sør. Rett før sommerferien i år fikk så universiteter og høyskoler et uventet brev om at den annonserte utlysningen gjennom Norsk partnerskapsprogram

AV KRISTIAN MOLLESTAD,
nestleder i Forskerforbundet

«Vår oppfordring til Sandra Borch er klar: Løft blikket og åpne vinduet mot verden.»

for globalt akademisk samarbeid (NORPART), et program som støtter langsiktig akademisk samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner i Norge og utvalgte partnerland i det globale sør, var frosset. Nylig foreslo så regjeringen et rigid påbud om norskopplæring for alle utenlandske stipendiater og postdoktorer.

Regjeringen nedprioriterer det globale og dyrker det regionale og det nasjonale. Men forskningen er ikke regional. Den er internasjonal.

Våre medlemmer vet dette. De har blikket vendt mot verden. Det må man hvis målet er forskning, utdanning og kunnskapsarbeid av topp kvalitet. Norge er et lite land som trenger internasjonale impulser og erfaringer, internasjonalt samarbeid og globale nettverk. Uansett om du arbeider i Oslo eller på Nesna.

Løft blikket

Vår oppfordring til Sandra Borch er klar: Løft blikket og åpne vinduet mot verden.

Stipendordningen hun og Anne Beathe Tvinneheim nylig la fram, er et lite plaster på et stort sår. Det beste for norsk høyere utdanning vil være å gjenreise gratisprinsippet. Det minste regjeringen bør gjøre, er å utvide stipendordningen til et skikkelig format. Og å legge forslaget om rigide språkkrav for unge, utenlandske forskere i skuffen.

Forskerforums nyhetsbrev

Vil du holde deg oppdatert om forskning og høyere utdanning på universiteter, høyskoler, forskningsinstitutter og i arkiv, bibliotek og museum?

Forskerforums nyhetsbrev kommer én gang i uken med nyheter, debattstoff og stillingsutlysninger fra vår nettside.

Vi fortsetter selvsagt å sende deg 10 utgaver i året av bladet Forskerforum, og du kan følge daglige nyhetsoppdateringer på Forskerforum.no.

Meld deg på Forskerforums nyhetsbrev på våre nettsider!

